

AKADEMİ MECMÛASI

Sâmiha AYVERDİ

Mehmet ARSLAN

Sait BAŞER

Ebulfez Ali ELÇİBEY

Vildan SERİN

Mustafa TAHRALI

Yağmur TUNALI

YIL: 20

OCAK 1991

SAYI: 1

AKADEMİ MECMUASI

YIL: 20

OCAK 1991

SAYI: 1

KUBBEALTI AKADEMİ MECMÛASI, üç ayda bir çıkar,
akademik mecmûadır.

Kubbealtı Akademisi Kültür ve San'at Vakfı adına sâhibi:
İlhan AYVERDİ

Yazı İşleri Müdürü:
Sait BAŞER

1991 yılı abone bedeli 40.000 TL.'dir. Dış ülkelerden bâzılarının abone bedelleri ise, posta ücretleri dâhil; Almanya için 18 Alman Markı; A.B.D. için: 31 A.B.D. Doları; Fransa için: 91 Fransız Frangı; İngiltere için: 9 Sterlin ve Suudi Arabistan için de: 67 S. Arabistan Riyali'dir. (*Abonelerin değişen adreslerini bildirmeleri ricâ olunur*). İlan ve reklâm, millî kültürümüze hizmet eden müesseler'den alınır.

Yazı işleri için haberleşme adresi: Yeniçeriler Cad. Nu. 43, Bâyezid-İSTANBUL. Tel: 516 63 87. Abone ücretlerinizi Kubbealtı Akademisi Kültür ve San'at Vakfı'nın 337056 numaralı Posta Çeki hesabına yatırabilirsiniz. Abone işleri için, Peykhâne Sk. Nu. 3 Çemberlitaş-İSTANBUL adresine başvurunuz. Tel: 516 23 56.

Basıldığı Yer: KOŞ GRAFİK, Tel: 526 39 83 --İstanbul

İÇİNDEKİLER

Bahri Bey	Samiha Ayverdi	5
Ebulfez Ali Elçibey ile Azerbaycan'ın Geleceği Hakkında Mülâkat	Yağmur Tunalı -Sait Başer	13
Özbekistan-Azerbaycan Notlarından: Gün Bugündür	Yağmur Tunalı	28
Ahmed Yesevî'nin Dîvân-ı Hikmet'inde Dînî-Tasavvufî Unsurlar	Doç Dr. Mustafa Tahralı	36
İktisâdî Bütünleşme Temâyüllerinin Türk Dünyası Üzerindeki Sosyo-Kültürel Tesirleri	Doç. Dr. Vildan Serin	51
İlâhî Kös!	Sait Başer	67
Azadlık	Mehmed Arslan	76
Türk Mûsikîsi İçin (Kâr-ı Nâtk Güftesi)	Mustafa Tahralı	76

Kubbealtı Akademi Mecmûası, 4.10.1976 da Milli Eğitim Bakanlığı tarafından alınan karar mucibince 8.11.1976 târihli Tebliğler Dergisi'nde, 660-10290 sayı ve 11664 genelge numarasıyla tavsiye edilmiştir.

BAHRİ BEY

Sâmiha AYVERDİ

Baltalimanı Kemik Hastalıkları Hastahânesi'nde, kucaklarında küçücük çocukları ile karşıdan gelen genç karı-kocanın bir âile dostumuz olan hanımın kızı ve dâmâdı olduğunu görerek selâm verdim.

Şaşırmış denecek bir hayretle: "**Buraya niçin geldiniz?**" diye sorduklarında, bir komşumuzun sıracalı kızını yoklamak için geldiğimi söyledim. Genç anne, kucağındaki çocuğu göstererek: "**Oğlumuzun kaç yaşında olduğunu tahmîn edebilir misiniz?**" diye sorunca, annesi çocuğu alarak biraz öteye gitti. Ben de minicik insan yavrusuna bakarak: "**Belki on ya da on bir aylık olabilir!**" dedim. Ananın da babanın da yüzleri ekşir gibi olarak: "**Hayır, o dört buçuk yaşındadır. İşte biz de, doğduğu günden beri bir türlü büyümediğinden, onun çâresini aramak için ikide bir burada hekimlerin karşısına çıkıyoruz,**" dediler.

Gerçekten de başını babasının omuzundan bize doğru çeviren çocuğun yüzünü görünce şaşırmamak kâbil değildi. Zîra bizim bir yaşından da küçük olduğunu tahmin ettiğimiz çocuğun zeki bakışlarını görünce hayrete düşmemek mümkün değildi. Üstelik çocuk, gâyet rahat ve fasih konuşuyordu. Bir aralık babasına: "**Burada daha ne kadar kalacağız? Haydi artık gidelim!**" derken, yüzündeki ifâde, yaşından beklenmeyecek bir olgunluk göstermekte idi ki babası da oğluna: "**Gideceğiz Bahriciğim, gi-**

deceğiz," dedi.

Öyle ki, bedenen inkişaf etmemiş ve belki de etmeyecek olan bu küçük mahlûkun zihnî kudreti, parlak olduğu kadar ümitli de bulunduğu âdetâ şeksiz, şüphesiz âşikâr görünüyordu.

* * *

Baltalimanı hastahânesinde yeniden karşılaştığım âilenin, çocuklarının geleceği için, doktorlardan, daha ümitli şifâ müjdesi beklemekte olduklarını söylemişlerdi. Zîra âile, varlıklı olmadığı için ileride ana da baba da hayatta olmadıkları zaman, bu çocuğun ekmeğini çıkaracak bir güçte olmasını arzû etmeleri elbette ebeveynin ilk istedikleri bir istikbâl garantisi idi.

Fakat, aradan seneler geçtikten sonra da temâsımız devam eden bu çâresiz ana babanın, çocukları için, tıp literatüründe bildirilen hakfakat, onun gibilerin, zekâsı inkişâf etse de, bedenen hemen hep çocuk kalacağı idi. Zavallı baba, ilk görüştüğümüz yıldan üç sene geçtikten sonra da, hekimler, çocuk on dört-on beş yaşına geldiğinde, ancak sekiz yaşındaki bir çocuğun boyundan daha uzun olmayacağını söylemişlerdi.

Baba, bâzan tezgâhtarlık ettiği dükkâna oğlunu da götürerek, çocuğu alıştırmak istese de, gelen müşteriler asla onu mühimsemez ve âdetâ bir sirk mahlûkunu seyreder gibi ona bakmakla iktifâ ederlerdi. Bu acı gerçek, babasını son derece tedirgin ederse de, **Bahri** hiç oralı olmaz ve kumaşları ölçen babasına yardım eder, satın alınmış parçaların paketlenmesi için paket dâiresine, müşterinin elinden aldığı fişleri de vezneye götürürdü. Bu yüzden de Bahri, bir küçüklük derdinden arınmışlığın rahatlığı ile o çocuk yapısından hiç sıkılıp tedirgin olmazdı.

Onun hemen tek ihtirâsı, bilmediğini öğrenmekti. Sekiz yaşına geldiğinde hem okuyup yazıyor hem de okulunun hocaları ile yakınlık kurarak, zekâsı ile onları şaşırtıyordu. Onlar da Bahri'yi çok seviyor, hattâ takdir ediyorlardı. Bilhassa târih hocası ile arası son derece iyi idi. Hele bitip tükenmez suâllerine cevap alarak tecessüslerini yavaş yavaş azalttıkça âdetâ, bir yükten kurtulmuş gibi hafifliyor ise de, bu öğrenmek istediklerinin biri giderken, onun yerine bir başkası gelmiş oluyordu.

* * *

Bahri'nin senelerce kâh babasının kucağında kâh onunla el ele gelip gitmiş bulunduğu hastahâne binâsı kısa bir zaman evvel Sultan Mecid'in

kızı **Mediha Sultan**'ın yalısı idi ki sultan burada ikinci kocası **Dâmad Ferit Paşa** ile nice acı tatlı günlerini paylaşmış ve nihâyet çok sevdiği vatan toprağına karışmıştı. Kocası Ferit Paşa ise verdiği hatâlı kararlar neticesi kaçarak gittiği Fransa'da yuvasından uzak, doğup büyüdüğü ülkesinin hasreti içinde Nice'de ölüp gitmişti.

İşte nice Anadolu delikanlısı, ahçı, uşak, yamak olarak bu yalıya gelip edep erkân öğrenmişti. Daha sonraki senelerde Nûr-ı Vicdan Kalfa'nın Mülkiyeli oğlunun arkadaşı olan Bahri Bey'in Nice'de karşılaştığı mert ve sâdik **Dilâver Ağa** da bunlardan biri idi.

Küçük Dilâver köyünde çobanlık ederken, günlerden bir gün o tok ve yanık sesi ile koyunların yanı sıra türkü söylüyordu. İşte Osmanlı Hânedânından askerliğini yapan bir şehzâde, bu güzel sesin eşini hemen hiç duymadığı küçük çobanın anasını babasını sorup soruşturduğunda, her ikisinin de çoktan ölmüş olup çocuğun da tek başına yaşadığını öğrenince, bu defâ çocuğun İstanbul'a gelip gelmeyeceği husûsunu araştırıp derhâl müsbet cevap alınca da işte Dilâver, şehzâdenin yanı sıra taht şehrine geldi.

Amma şehzâde, genç çocuğun arkasını bırakmadı ve **Mediha Sultan**'ın sarayında edep erkân görmesini temin ettikten sonra mektebe verdi. Açıkgoz çocuğun talebelik hayâtından sonra onu Enderun'a da verip terbiye ve tahsil ocağında yetiştirince bu himmetlerden nasiplenen Dilâver Ağa, bilhassa o muhteşem sesi ile, meşhur oluverdi.

Fakat, kendisinin sırtından yamçısını, ayağından da çarığını çıkartarak yetiştirenlere olan sadâkat ve bağlılığını hiç unutmadı.

* * *

Şehzâdelere verilen tahsîsat son yıllarda, ancak dört kişilik bir âileyi idâre edecek kadardı. Şehzâdenin parası da hemen hemen yok gibi idi.

Hattâ bu yüzden Dilâver Ağa, aylıklarının yetmediğinden şikâyet eden sarayın uşak ve hademe kadrosunun öfke ile karşılırlarına çıkarak onların sızıldanmalarını susturmaya uğraşır ve: "Nankörlük etmeyin, aç değilsiniz, açta değilsiniz, nedir bu açgözlülüğünüz." diyerek onları susturur, sonra da: "Şehzâde Efendimiz, sarayın bahçesindeki meyveleri komşulara dağıtın dediği hâlde, siz onları manava satıp parasını cebinize atıyorsunuz. Vatanımız şu son yıllarda kaç muhâbe gördü, Âl-i Osman'ın hiç böyle dara düştüğünü kim görmüştür? Bir de siz

memleketi düşünecek yerde kendi kör boğazınızı düşünüyorsunuz!" der ve elinden geleni ardına koymazdı.

Bu gür sesli, tok sözlü, yalandan dolandan hiç mi hiç hoşlanmayan Dilâver Ağa yalnız şehzâdenin malını mülkünü kollayıp uşakları vefâ ve sadâkata doğru arkalarından itmekle kalmazdı. "Aman Dilâver Ağa, benim işi şöyle idâre et, geç gelmedi, diyiver" yollu teklifi olan çıkarsa hemen kaşlarını çatır: "Yalan yalandır. Ha Allah'a ha kula yalan söylemişsin fark etmez. Ne olur sen merdâne davran "Şöyle yaptım, evet, geciktim, deyiver, bak nasıl ferahlarsın!" diyerek, işin içinden çıkıverirdi.

* * *

Dilâver Ağa'yı üzüp tedirgin eden keyfiyetlerden biri de Mediha Sultan'ın kocasına îtimat etmemesi, hattâ belki de onu memleketin idâre çarıkında, gemisini yanlış rotada yürüterek karaya oturtmak tehlikesinin başlıca suçlusu görmesi idi.

Kendisine olan muâmelesinde bir aksaklığı, saygısızlığı hattâ ihâneti olmamakla berâber sultanın onda gördüğü siyâsî görüşü, memleketin menfaatlerine ters düşen politikası onu hem üzer hem de gördüğü tehlike-den dolayı paşayı kendine göre mahkûm ederdi.

Sultan nasıl üzülmesin ki memleketi sevenler de aynı endîşe içinde bulunuyordu. Muhâlefette olan basın aynı kanaat ve elemeleri tekrarlayıp durmaktaydı. Zîra pâdişâhı şaşırtacak siyâsete doğru iten Dâmat Ferit Paşa öyle bir adamdı ki kültürlü fakat mağrur, kıt zekâlî, inatçı ve tecrübesiz idi. İngiltere'nin her arzûsunu yerine getirmekle devletin kurtulabileceğini sandı. Paris Barış Konferansı'na katıldı. Orada Hint Denizi'nden Tuna Nehri'ne kadar olan toprakları geri istediğinden başarısızlığa uğradı. Beş defâ sadrâzam oldu. Son sadrâzamlığında Anadolu'da kurtuluş için savaşılanları, âsî îlan etti, Sevr Andaşması'nı imzâladı. Nihâyet sadrâzamlıktan istifâ edip yurt dışına kaçtı ve orada öldü.

* * *

Mediha Sultan'ın babası Sultan Abdülmecid, Fransızca'yı çok iyi bilirdi. Kızını da yalnız Fransız dilini öğrenmekle bırakmamış İngilizce öğrenmesi için de, ciddî hocaların karşısına oturtmuş, o işte de gayreti boşa çıkmamıştı.

Mediha Sultan'ın aldığı sağlam eğitim, memleketine olan aşk derece-

sindeki tecessüsü onu bu yolda da kayıtsız bırakmamış olduğundan, eski saraylılardan Nûr-ı Vicdan Kalfa'nın Mülkiye mezunu oğlunun, annesi eli ile saraya aktardığı bilgilerle, memleketin acıklı hâlî hakkında az çok bilgi sâhibi olmakta idi. Öyle ki Nûr-ı Vicdan Kalfa'nın oğlu iç ve dış mihrakların Türk vatanını Sultan Abdülhamid'den mahrum ederek, memleketin nasıl içinden çıkılmaz hâle geldiğini hem kendi düşünceleri hem de yolladığı yerli yabancı gazete ve çeşitli siyâsî yazılarla sultânı tenvir etmeği âdetâ vazîfesi cümlesinden sayarak onun millî hassâsiyetini tatmin etmeğe gayret etmekte idi.

* * *

Sıra, Osmanlı Hânedânı'nın memleketten sürülüp çıkarılacağı zamana gelip çatınca, Dilâver Ağa, kendisini köyünden çekip burada bir eğitim çarkından geçirip adam eden şehzâdeye yardım etmeyi bir vicdan borcu bilmişti. Böylece ona gideceği ülke neresi ise kendisinin de elinden gelen yardımı yapmak üzere berâber gitmek istediğini söylemiş ve gitmişti de.

* * *

Dilâver Ağa şehzâde ve âilesiyle berâber Fransa'nın Nice şehrine gitti. Buranın havası suyu kendi memleketine hiç benzememekte idi. Ama çâre yoktu, alışmaya mecbur idiler. Acaba arkada bıraktıkları garip saraylılar şimdi nereye sığınmışlardı? Evvelce evlenip şehir hayâtına ayak uydurmuş saraylıların, onlara kol kanat açacaklarını, ellerinden geldiği kadar kapı yoldaşlarına yardım edeceklerini duymuş olmak bir nevi tesellî idi ise de, her şeye rağmen ne şehzâdenin ne de Dilâver Ağa'nın içi rahat idi.

* * *

Bir gün şehzâde Nice sokaklarından Marseillaise söyleyerek geçen Fransız gençlerini görünce ağlamaklı bir hüznle: "Dilâver Ağa, her milletin millî marşı var da bizim neden yok?" deyince, Dilâver Ağa: "Var, efendi hazretleri var.. Asırlar boyu Osmanlı orduları ile berâber yürümüş mehterhâne gibi şâhâne bir mûsıkînin eşi hiç bir millette mevcut değil." Şehzâde: "Öyle ise niçin çalıp söylemiyoruz?" deyince Dilâver heyecanlandı: "İstanbul'dan getirtelim efendi hazretleri!.." cevâbını verdi.

* * *

Bu yabancı topraklara geleli beri değil gülmek, tebessüm etmeği dahî unutmuş olan şehzâde, Dilâver Ağa'nın ümit dolu sözleri ile gülümsedi. O zaman Dilâver: "Efendi hazretleri, Dilâver kulunun sesi müsâid. Hele Enderun gibi bir ocakta pabuç eskitmiş olmaklığım yüzünden, işin az çok püf noktalarını da öğrenmiş olduğuma göre, bana yardımcı olacak bir kaç kimseyi bulacak olursak, hemen teşebbüse geçeriz. Şu fonograf denen âletle uğraşanlarla hele bir görüşeyim. Onların daha evvel almış oldukları sesler hiç de fenâ sayılmaz. Kaymak lülesi gibi kahverengi sert bir hamurdan yapılmış ve adına plâk da denen bu nesneyi, âletin demirine geçirip lülenin üstüne dayayarak düğmesine bastınız mı, plâk denen lülenin zaptettiği sesler, olduğu gibi döne döne çıkıyor. Tecrübe için bir kere de bana şarkı söylediler. Hem sesimi çok beğendiler hem de okuduğum Üs-küdar'a giderken.. diye başlayan şarkı da çok hoşlarına gitti.

Şimdi iş, faaliyete geçmeğe kaldı demektir. Bakalım Mevlam neyler, neylerse güzel eyler..." diyerek sustu.

Dilâver Ağa'yı asıl düşündüren, mehter topluluğu için yalnız sesin yetmeyip nakkâre, nefir, zurna, halîle, çevgân, boru ve davul gibi mûsıkî âletlerine de ihtiyaç olduğu keyfiyeti idi.

Maamâfih, vakit kaybetmeden Nûr-ı Vicdan Kalfa'ya mektup yazarak Mülkiye mezunu oğlunun pek gelmek isteyeceğini düşünmediğinden, hiç değilse, mûsıkîde az çok behresi olan küçük oğlunun, davul gibi boru gibi Fransa'da bulunanlardan başka gereken çalgıları da alarak getirmesini ricâ etti.

Dilâver Ağa, Nûr-ı Vicdân'ın küçük oğlunu beklerken, çıka çıka her ikisini de karşısında bulunca şaşmaz da ne yapardı? Dilâver Ağa ihtiyâtı elden bırakmayarak bu müjdeli haberi şehzâdeye söylemekte acele etmedi.

İşin bir başka tarafı da, İstanbul'dan gelmiş olan iki delikanlı ile berâber arkadaşları, artık anası da babası da ölmüş olan Bahri Bey'in belki ben de bir işe yarayım, diye düşünerek onlara katılmak isteyişi olmuştu.

Bir de Dilâver Ağa'nın Nûr-ı Vicdan Kalfa'ya yazdığı mektupta şehzâdenin: "Dilâver Ağa, artık sattığımız mücevherlerin paraları tükendi. Biz ne yapıp yapalım, Nûr-ı Vicdan'ın oğulları buraya gelmeden evvel Lâlezar Kalfa'ya emânet ettiğim, babamın hediyesi olan tek taş yüzüğümle kıymetli saati de isteyelim ki, bak sabahları bir

bardak süt dahî alacak paramız kalmadı. Hele kirâmızı ödemezsek, bu bizim için bir züldür." demesiyle bunu da mektuba ilâve edince, Lâlezâr Kalfa'daki her iki mücevher de oğlanlar tarafından Bahri Bey'e teslim edildi.

Çok zeki, becerikli Bahri, bunları gümrükten hiç renk vermeden geçirerek Dilâver'e teslim edince, şehzâdenin memnûniyetine pâyân olmadı. Öyle ya, süt içmeyebilirdi, ama bir Türk şehzâdesinin borçlu olarak hâkime celb edilmesi aklın almayacağı bir ayıp idi.

Bahri Bey'i görünce çok sevenen şehzâde ona: "Bahri Bey, sen târihi çok iyi bilirsin. Kânûnî Sultan Süleyman'a mektup yazarak Charles Quin'in pençesinden Fransa'yı kurtarabilirsin, gel bizi selâmete çıkar! diyen bir kralın tebası, şimdi o kendisine sığınan pâdişâhın evlâtlarını üç kuruşluk bir borç için hâkimin karşısına çıkarırsa ayıp değil mi?" diyerek dert yandı.

* * *

Bu ara Dilâver hiç boş durmadı ve konsolosluktaki küçük hademe ve bilhassa kendi kendine türkü mırıldandığını duyduğu kapıcının yanına yaklaşıp kuracağı mehter takımında kendilerine yardımcı olup olmayacağını sorarak onu da temin etmiş bulunuyordu.

Dilâver Ağa, bir taraftan mehter takımını meydana getirdiği kimse-lerle provalar yaparken Bahri Bey de bir yandan, eski günleri hatırlayarak bu topraklardaki perişanlıklarını görüp çılgına dönmüş bulunuyordu.

Vaktiyle Türkiye'ye gelen yabancı sirklerden Bahri Bey'e çok kısa da olsa, rol teklif edenler olunca o: "Elâlemin çamurlu kunduralarını temizler boyarım da aktör olarak sahneye çıkmam." der ve oldukça büyük ödemelere karşı teklifleri çevirir ve adına artist denen bu adamlar-da şahsiyet diye bir sağlam yapı olsa, bugün âşık, yarın kâtil, bugün hır-sız, yarın hâkim sıfatını nasıl benimseyip içlerine sindirebilir?" der ve oyunculuktan şiddetle geri dururdu.

* * *

Bahri Bey, şehzâdenin mâlî işlerinin perişanlığını görünce son derece kahırlanarak bir gün: "Dilâver Ağa, git şu kumpanyalarla konuş. Be-nim gibi bir cüceyi ne kadar arasalar bulamazlar. İşte ben o soytarı-ların tekliflerini kısa roller verirlerse kabûl ederim. Yeter ki şehzâdeyi bir sene olsun idâre edecek parayı kazanalım!" dedi ve ger-

çekten de Bahri Bey, bu kumpanyaların birinde iş buldu. Zîra cücelerin arasında en makbûl olanı idi. Hem zeki idi hem de ondan kisasını bulmak imkânsız gibi bir şeydi.

Ona verilen kısa roller şunlardı: Uyuşturulmuş bir aslanın sırtına çıkmak, çok uzun boylu bir adamın elini tutarak sahnede bir aşağı bir yukarı yürümek, Uzak Şark krallarından biri kıyâfeti ile vezirinin kucağından tahta çıkıp oturarak etrâfına emirler vermek.

Böylece Bahri Bey, o tiksindiği rolleri kabûl ederek şehzâdenin bütçesini bir yıl idâre edecek parayı kazanarak, İstanbul'a dönerken Nûr-ı Vicdan'a götürdüğü mektupta, şehzâdenin şahsî malı olan gümüş takımları ve bâzı kıymetli eşyâyı satabilecek Nûr-ı Vicdan'la kocasına bir vekâletnâme getirmekten de geri kalmamıştı.

Fakat, resmî bir hey'etin nezâreti altında saraya girip, alacağı eşyanın yerlerini bilen kadıncağız, hangi dolabı, hangi çekmeceyi açsa, her tarafın elden geçirilip içlerinde tek işe yarar kıymetli eşyâ bırakılmadığını göerek donup kaldıktan başka, şikâyetsiz, mahzun ve mazlum, o soyulmuş mekândan gözleri yaşlı ayrılmıştı.

* * *

Dilâver Ağa'nın askerî mızıkâ provaları çok başarılı olmuştu. Bu gür ve tesirli ses de, mûsıkîsi de, öyle bir hücum ve zafer temposu idi ki, Avrupa'da duyulacak olsa Türk mûsıkîsi bir bâd-ı sabâ gibi etrâfa yayılacaktı. Onun için bu muhteşem sesler ancak dar bir çevrenin kulağında ve gönlünde kaldı, geniş çevrelere duyurulmadı.

İşte bu da Avrupa'nın hâlâ Türk korkusundan kurtulamadığının işâretlerinden başka ne olabilirdi?

EBULFEZ ALİ ELÇİBEY İLE AZERBAYCAN'IN GELECEĞİ HAKKINDA MÜLÂKAT

Yağmur TUNALI - Sait BAŞER

Sait BAŞER

Sayın Ebulfez Ali Elçibey, gazânız mübârek olsun!.. Buraya gelmek benim için hayal idi. Azerbaycan'a sâdece gezip görmek maksadıyla değil, bu kardeş ülkenin candan insanları ile tanışmaya, onların dertlerini paylaşmaya geldik.

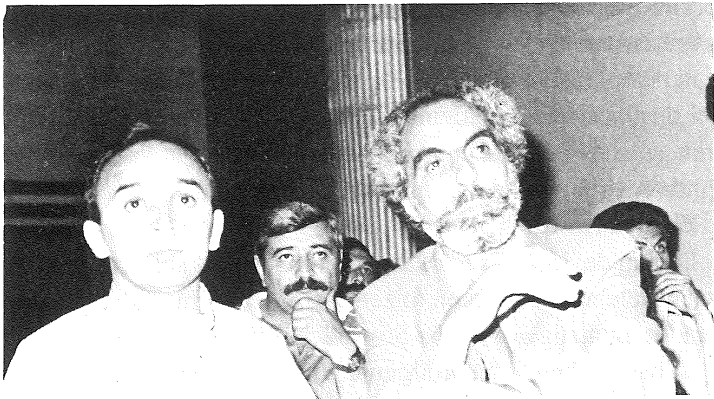
Büyük dâvâlara yardım etmekle onları omuzlamak arasında o kadar büyük fark var ki sizi görünce bunu hissettim. Çok büyük bir dâvâyı omuzlamış insanların ruh hâli var sizde. Bütün Türk dünyâsının ve müs-lümanların sizinle berâber olduğuna inanıyorum.

Sizin mücâdelenizin güçlüğüne bilmekle berâber şunu öğrenmek istiyorum: Şu anki durumunuz nedir? İstikbâliniz hakkında düşünceleriniz, tasavvurlarınız var mı? Azerbaycan -İnşallah kısmet olacak- normal yollardan demokrasiye ulaşacak. Bu takdirde o demokrasiye ulaşıncaya kadarki düşünceleriniz ve demokrasi sonrası planlarınız nelerdir? Ve son olarak, şu anda hedeflenen istikâmette nereye kadar varıldı? Bu soruların ışığında Azerbaycan'ın durumundan bahseder misiniz?

Ebulfez Ali ELÇİBEY:

Durum deyince burada karşımıza iç içe dört soru çıkıyor. Biz ilkönce mücâdelemize başlarken, bize karşı olan kışkırtmalara dayanamadık. Sonra bir zaman geldi ve biz Sovyetler Birliği nezdinde cumhuriyetimizin tek başına, kendi öngördüğümüz bir federasyon şeklini elde etmesini düşündük. Buna karşı çıktılar, ne özgürlüğü istiyorsunuz? Ne için geldiniz? dediler. Biz bir federasyon şeklinde siyâsî ve iktisâdî bakımdan öz-

gürlük istiyorduk. Bu arada bize karşı kıskırtmalar vardı. Bir zamanlar Azerbaycan'da da, Moskova'da da "Ne istiyorlar?" deniyordu. O zamanlar **siyâsî özgürlük** istiyorduk. Şimdi ise bu sözleri Azerbaycan hükûmeti lideri **Başbakan Hasanov** söylüyor. Bizim esas amacımız her zaman olduğu gibi siyâsî ve iktisâdî bakımdan özgürlük.. Başbakan ve etrâfındakiler dahî niçin böyle (rahat) konuşabiliyorlar. Çünkü düşününce gördüler ki, Litvanya, Letonya, Estonya, Rusya böyle yaptı. Federasyon ve aynı zamanda müstakillik! O hakları ben de isterim. Kısacası **konfederasyon**... Yok canım, konfederasyon çok oldu. **Konfederasyon ile özgür bir devlet olarak Sovyetler Birliği'nden ayrılırsınız**, diyorlar. Ne istiyorlar ki, zâten üç-beş sene sonra hepsi ayrılacak. Yâni biz karşıdan gelen günleri görüp de konuşuyoruz. Onlar bizim eteğimizden elimizden çektiler, bizi ezdiler. Siz Sovyet ittifâkından ayrılmak istiyorsunuz, diye üzerimize kurşunlarla, ordularla geldiler. Araya Ermenileri, askerleri koydular. Fakat, bunlar da gördüler ki bizim üzerimize gelmelerinde haklı bir yan yok. Çünkü bu insanlar hak istiyor, demokrasi istiyor. Bunların üzerine tankla, tüfikle gitmek nasıl olur, dediler. Araya çatışma saldırdılar ve üç dört Ermeni'yi öldürdüler. Dünyâya **"Bakınız Azerbaycan Halk Cephesi halkı katledip duruyor"** dediler. Savunma Bakanı dedi ki: "Bizim birinci maksadımız buraya gelip Azerbaycan Halk Cephesi'ni darmadağın etmektir. Neden böyle dedim. Karabağ'daki Ermenileri Halk Cephesi kırmış! Halbuki biz, o zaman aramızdaki bir tartışmada

Yağmur Tunalı ve Ebulfaz Ali Elçibey Cephe'nin bir film gösterisini seyrederken.

Ermeniler'i camilere, barakalara, sinemalara, Halk Cephesi odalarına doldurduk ve kapılarını kapattık. Dışarıdaki insanlarla birbirlerini kırmassınlar, dedik. Onlara ekmek ve yemek verdik. Çünkü biz insan olarak onlara bakmalıydık. Sonra, bu Ermeniler etrâfa "Azerbaycan Halk Cephesi bizi katletti." diye yaydılar.

Bakü'de oniki bin asker ve milis vardı; hiç kimse karışmadı. Biz Halk Cephesi olarak askerlere: "Burada Azeri'yi, Ermeni'yi, Rus'u öldürüyorlar, bunlara uymayın" dedik. Askerler "Bize karışmayın" dediler. Polis "Bizim sizinle işimiz yok ne yaparsanız yapın" dedi. Bir kısım Ermeniler, Azerbaycan Halk Cephesi bizi kırmadı, demişler, Öyleyse bu olayları kim yaptı? Moskovadakiler... Siz Gorbaçov'a bakmayın, Ermeniler'i ve Azeriler'i birbirlerine kırdırdılar. Ermeniler, ilkönce Azeriler teslim olsun; Azeriler, ilkönce Ermeniler teslim olsun, dedi ve böylece Moskova hükümrانlığını, "ayır-buyur (böl ve yönet)" le sürdürdü. Burada Azerbaycan ve Ermeni Halk Cephesi'ni öne sürdüler. Ve demokratik hareketleri dünyânın gözünden savmak için "Onlar insan katlediyor" diye yazdılar. Azerbaycan Halk Cephesi mensuplarını öldürdüler, kırdılar ve sindirdiler. Biz o zaman gördük ki bu halk beş, altı, yedi ay sonra tekrar yavaş yavaş ayağa kalkar. Bu hareket başlamışsa bir yere varana kadar devam edecektir, bu hareketi boğmakla hiçbir yere varamazlar. Bu bir halk hareketidir, bir iki sene sonra tekrar başlar, bu eşyânın tabiatında vardır. bu hür yaşama isteğine karşı koyan Rus emperyası (emperyalizmi) dir. Eskimiş, kocamış bir emperya, genç bir demokrasi kuvveti ile karşı karşıya kalmıştır.

Yağmur TUNALI:

Bu emperyanın ayakta kalma gayretleri sona ermiş değil!.. Çok uyanık kalmak gerektiği söyleniyor. Benim kanaatim de aynı. Sovyetler'in yeni oyunları, manevraları var mı? Bunlara karşı tedbir alınabilir mi? Bugün için hissedilen, görülen bir oyun hazırlığı var mı?

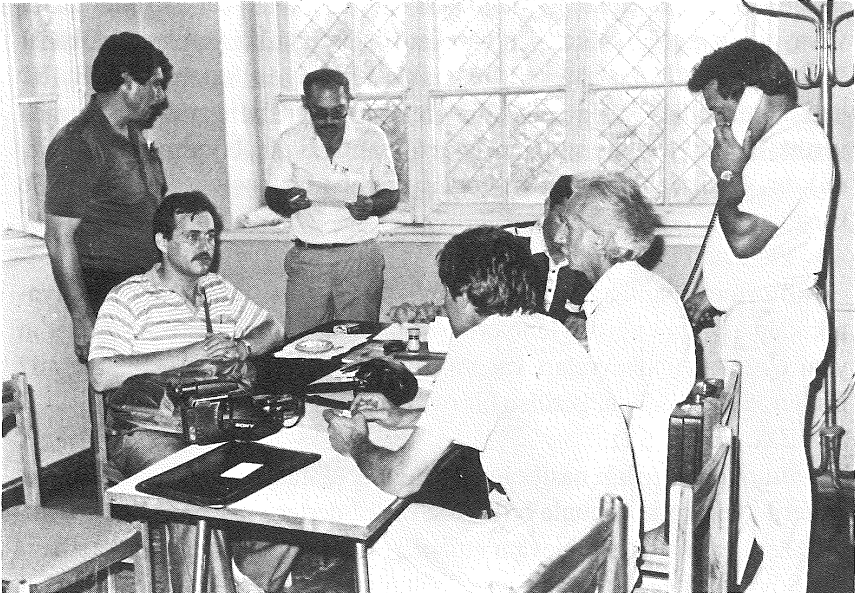
E.A. ELÇİBEY:

Bu oyun hazırlığı nasıl olur: Ermeniler'i silahlandırır, Ermenistan'a: "Azerilerden kork, benimle birlikte savaş..." derler.

Yani aynı stratejiyi devam ettirirler. Eğer bir zaman gelir, Azerbaycan Sovyetler'den ayrılmak isterse -zâten ayrıldık- birkaç Ermeni çetesini Azerbaycan köylerine salar...

Biz bu çetelere (zamânında): "Aramızda toprak dâvâsı olmasın, aldamıyorsunuz" dedik. Eğer Azerbaycan'dan beş yüz elli bin Ermeni çıkıp gitmişse, bu oyunda Ermeniler'in başları sorumludur. Ermeni-Türk meselesi, aslında olmayan sunî bir meseledir.

Sovyetler'in en çok korktuğu, Azerbaycan halk hareketidir. Azerbaycan halkının hareketi genişler İran'a, Özbekistan'a Türkmenistan'a, Tatarlar'a sıçrarsa bütün Türk dünyâsını ayağa kaldırır. Rusya aslında bundan korkuyor. Aynı zamanda Tahran da korkuyor. Konuşmamda demiştim, Saddam Hüseyin de, Hâfız Esad da, Batı da korkuyor. Demokrasi hareketi Kırgızlar'a kadar çıkacaktır. Çünkü, devletlerin hepsi bugün zulüm altında. Artık bu oyunların devri geçmiştir. Saddam da bir oyun çıkarmıştır dünyanın küçük bir devletini Kuveyti işgal etmiştir. **Düşünürüm ki Saddam Moskova'nın oyuncağıdır.** Aslında Amerika da, Rusya da istiyorlar ki parmaklarını soksun birkaç sene orayı sömürsünler. Ne olursa olsun, bizdeki halk hareketi öyle bir dinamiklik içinde ve biçimdedir ki binleri, on binleri, yüz binleri öldürmekle birşey elde edemezler. Çünkü halk hareketinin bir özü vardır.

Yazı İşleri Md. müz Sait Başer Bakû'de Halk Cephesi Karargâhı'nda, Cephe ileri gelenleri ile.

Sait BAŞER:

Efendim, konuşmanızda Azeri-Ermeni çatışmasından sıkça bahsedildi. Bu mevzuda **Çoşkun Kırca**- Türkiye'deki gazetelerden birinin yazarı, emekli büyükelçi-: "**Ermeniler biraz akıllıysa Türkler'le iyi geçinmek onların istikbalidir.**" demiş, Çünkü dört taraftan Türkler'le çevrilmiş küçük bir devlet. Bu mesajı Ermeni liderlere ulaştırmak mümkün olabilir, belki. Bir de Saddam Hüseyin meselesini daha önce aramızda konuşmuştuk, isterseniz onu da açın.

Ebülfez Ali ELBİÇEY:

Ermeni liderlerinden Amerika'da **Serkisyan** (Daha sonra Ermenistan'dan kovuldu) ve **Hayrukyan**: "**Karabağ meselesinde bu iki milletin suçu yok. Bunu Moskova yapıyor. Konuyu inceliyor ve iki milleti birbirine vurduruyor.**" diyor. Serkisyan bu oyunun farkındaydı ve onu Ermenistan'dan kovdular. Ermeniler'in sayısı ne? Bütün bunlar Moskova'nın eliyle olmaktadır.

Yağmur TUNALI:

Bu meselede sâdece Ermeniler değil, bütün dünyâ kamuoyu yanılıyor.

Ebülfez Ali ELÇİBEY:

Doğru!.. Ama hâdisenin bir başka cephesi var: Moskova'da oturan Ermeniler... Onlar nüfuzlarını ve mevkillerini kaybetme korkusuyla "**Ermeni.. Ermeni..**" diye bağıyorlar. Dünyâ Ermenisi de ayağa kalkıyor. Zaman gelecek bunların hepsi ortaya çıkacak.. Moskova'daki komünist Ermeniler, bu işle el altından çok daha fazla ilgileniyorlar. Gorbacov'un etrâfını sarmış durumdalar ve tabi buradaki bir mesele hemen onlara soruluyor.

Yağmur TUNALI:

Yani, bu sözlerden şunu mu anlıyoruz: Gorbacov'un etrafındakiler, danıştığı insanların çoğunluğu Ermenidir

Ebülfez Ali ELÇİBEY:

Evet! **Şahnazaryan**, **Stalyan**, **Osibyan** bütün hepsi Gorbacov'un etrâfını sarmışlar. Gorbacov, Kafkas meselesini onlara sormuştur. Gorbacov'un Ermeni olmayan müşâvirleri durumu fark ettiler ve îkaz ettiler. Gorbacov bu meselede "**Bu istekleri kabul etmeyiz, üzerinize geliriz**" dedi. Fakat Gürcüler'i kırdılar, geride Ermeniler kaldı. Onlara ise karışma-

yacaklar.

Sait BAŞER:

Peki, bu durumda Gorbaçov etrafındaki Ermeniler'i temizlemek konusunda bir uyanış içinde mi?

Ebulfez Ali ELÇİBEY:

Bütün dünyâda Ermeniler'in lobisi olduğundan Gorbaçov bundan çekiniyor; çünkü böyle birşey yaparsa Amerika'nın siyâsetine karşı çıkmasından korkuyor.

Yağmur TUNALI:

Amerika'nın da bu konuda bir rolü olabilir mi? Gorbaçov'a bu yönde bir telkinde bulunmuş olabilir mi?

Ebulfez Ali ELÇİBEY:

Ben, hatta Bush'un özünün de Ermeni lobisinden yana olduğuna inanıyorum.

Yağmur TUNALI:

O belli birşey zâten Ermeni tasarısı bunu açıklıyor. Öyle görünüyor ki Sovyetler'deki bu dağılma bütün milliyetlerin ayrılması hakîkî mânâda, iktisâdiyat mânâsında kendilerini kurtarmaları çok uzun bir zaman almayacağına benziyor. Üç beş yıl içinde- böyle giderse- alınan bütün tedbirlere rağmen cumhuriyetlerin ayrılacağı ve Ruslar'ın bir iki devlet olarak kalacağı gözleniyor.

Ebulfez Ali ELÇİBEY:

Emperya onun için kötü bir şeydir. Ne kadar özgür olursak daha iyi yaşayacağız. Bütün bu cumhuriyetler Sovyetler Birliği'nde yaşamışlar, çürümüş, sıkılmışlar, beyinleri ezilmiş. Hepimiz birbirimizden ayrılalım, diyoruz. Hepsî özgürlüğe meyletmişler, Ruslar da bunu söyleyecek.

Yağmur TUNALI:

Bunu kolay diyecek mi? Şimdilik demeyeceğini kendisi söylüyor.

Ebulfez Ali ELÇİBEY:

Hayır. Şimdi de söylüyorlar. Ruslar "Azeri'si de Özbek'i de özüne gitsin, biz onları taşıyamayacağız" diyorlar.

Yağmur TUNALI:

Yani, bu sözleri tam istiklal mânâsında anlayabilir miyiz?

Ebulfez Ali ELÇİBEY:

Bunu zamânında, vaktiyle büyük devlet adamları söylemişler. Bir

zamanlar İngilizler bütün dünyâya hâkimdiler, sonra dağıldılar. Şimdi ise sâdece târihleri kaldı. Osmanlılar hâkezâ. Rus'un da böyle devam ederse sonu budur.

Yağmur TUNALI:

Yâni, Ruslar'ın bunu idrak ettiği kanatindesiniz?..

Ebulfez Ali ELÇİBEY:

Evet!.. Ruslar'ın siyâsetçileri bunu biliyorlar ve zamanla bu daha da yayılacak.

Yağmur TUNALI:

Amerika Rusya'yı dağıtmamak için büyük bir gayret sarfediyor. Gorbacov'un şu anda en büyük destekçisi Bush. Amerika'nın bundan bir menfaati olsa gerek diye düşünüyorum: Diğer devletlere karşı, karşılarında güç gösterecek ve bu arada kendi husûsî emperyalizmini sürdürecektir değil mi Efendim?..

Ebulfez Ali ELÇİBEY:

Yok, Hayır!.. Amerika Soyvetler Birliği'nden hâlâ korkuyor. Yine bu devlette bir diktatörlük kalmışsa, Gorbacov'dan başka bir diktatör gelir, dünyâyı karışıklık içinde bırakır. Bir Amerika değil, Fransa da, İngiltere de kısacası herkes bundan korkuyor. Savaş ihtimâlinde hâlen korkuyor. Savaş ihtimâli bugün yoktur. Yoktur ama kim diyebilir ki, bugün Rusya'da öyle adamlar var ki, öyle komünistler var ki, hükûmeti ellerine geçirip dünyâyı karmakarışık edebilirler. Sistem demokrasi olursa bunlar olur mu? Çünkü sistem demokrasidir. Ama bir Saddam veyâ Hafız Esat için durum tam tersidir. Çünkü onlar diktatördürler, diktatörlükler dünyâ için kurtuluş olmamakla birlikte yok olmaya mahkûmdurlar. Azerbaycan'ın özgür bir devlet olmasından Saddam korkuyor. Hürriyet rejimlerinin yaygınlaşmaması için diktatörün şahsi kararı ile harp başlatılabilir. Ama Fransa, harbe girmek istese halk "Neden savaşıyorsun?" diye sorar. Diktatör sâdece halkı için değil tüm dünyâ için korkudur.

Sait BAŞER:

Efendim, isterseniz yavaş yavaş Türk dünyâsına gelelim. Meselâ, Irak hâdisesinde, Rusya'nın yâni Gorbi'nin parmağı olabileceği, dikkatleri, başka yöne çekmek istediği düşünülebilir. Ermeniler'in silahlandığı ve yüzbin kişilik bir ordu oluşturduğu haberi var; Azeriler'in ellerinde hiçbir şey yok. Böyle bir tehlike ile karşı karşıya kalmak her an mümkün. Ne

gibi çözümler düşünüyorsunuz?

Ebulfez Ali ELÇİBEY:

Bizde bir sinema var, orada Kerbela filmi var. Nasıl desem... Bu Rus emperyasına top tüfek olmadan nasıl karşı çıkacağız. . Fakat gayretimiz var!..

Sait BAŞER:

Bu seyâhatimizde Özbekistan'a da gittik ve iki gün orada kaldık. İki günlük izlenimlerimiz o ki, bu halk henüz bir istiklâl hareketine kalkışacak derecede olgun olmadığı gibi, böyle birşeyi düşünecek zihnî kıvâma da sâhip değiller. Acaba Özbekistan'daki Hak Cephesi ne durumda? Bir başka konu, Kırgızlar, Kazaklar Türkmenler kendi aralarında bir ortak pazar kuracaklarmış. Azerbaycan niçin bunun dışında? Ve Azerbaycan dışındaki istiklal hareketlerinde merkezin bir yönlendirmesi var mı?

Ebulfez Ali ELÇİBEY

Hayır. Moskova Kırgaz'la Özbeği, Mesketler'i kırdırmıştır. Özbekistan da kuvve var, o kuvve Özbekistan'a tam sâhip değil... Ama Kırım Türkleri, Kazak Türkleri mücâdeleye hazır, döğüşken, böyle bir halk daha organize. Zamanla, Özbekler eğer bir harekâta başlarsa daha canlı olacaktır. Bir iki sene sonra bütün kuvvetleri organize olabilir. Ama bir iki sene sonra...

Yağmur TUNALI:

Bu çok belliydi, efendim. Bizim gelişimizden fevkalade rahatsızlık duyuldu. Temaslarımızın mümkün olduğu kadar kısa olmasına dikkat ettiler.

Ebulfez Ali ELÇİBEY:

Moskova uzun senelerden beri "Türk düşmandır. Sen de yakın olursan sen de düşman olursun" telkîninde bulunur. Özbekistan'dan gelip Azerbaycan'da okuyan öğrenciler var. Bu öğrenciler altı ay bir sene bize hiç yaklaşmazlar. Sonra yanaşınca "Bize Azeriler'e yaklaşmayın, onlar Türkçülük yapıyor, sizi yoldan çıkarırlar." denildi, dediler. Türk iyi bir kandır, sen Türklüğü bildikten sonra bu şahıs Özbek'se, Kazak'sa, Tatar'sa, Azeri'ye farketmez. Kökünden uzaklaşırsa olmaz... Sonra, biz kökümüze bağlı bir milletiz, özünün ne olduğunu anlayınca bunun farkına varacaktır. Özbekler hâlâ bunu anlamamışlardır.

Sait BAŞER:

Söylediğiniz meseledeki fikirleriniz ilgi çekici. Türk ortak pazarı kuruldu. Diğer Sovyet cumhuriyetlerine mal satmadan evvel kendi ihtiyaçlarını aralarında görmek üzere anlaşma yapmışlar.

E. A. ELÇİBEY:

Azeriler bir birliğe girmeyecek, her cumhuriyet ayrı olsun istiyor.

Sait BAŞER:

Yani, sizin bundan haberiniz oldu mu?

ELÇİBEY:

Biz her cumhuriyetle ayrı ayrı ilişki kuralım istiyoruz. Türkiye ile bağlanmalı, Avrupa'ya çıkmalıyız ve sanayi kurmalıyız. Biz bu sanayi vâsıtasıyla bütün Orta Asya'ya ellerimizi uzatacağız ve merkez olacağız. Avrupalılaşmalıyız. Özbekistan'la, Türkmenistan'la ürettiğimiz malları alıp vereceğiz. Biz sanayi için Almanya, Fransa, Türkiye, Macaristan ile ilişkileri geliştirmeli ve tabii olarak bir sanayi memleketi olmalıyız. Bu yöndeki ümitlerimiz Türkiye'ye bağlı. Çünkü Türkiye vâsıtası ile Almanya'dan tezgah alabiliriz.

TUNALI:

Rusya'nın da Türkiye üzerinden Avrupa ile bağlantı kurma düşüncesi var, tabii bu konumuz dışında...

ELÇİBEY:

Eğer biz Moskova'dan tezgah isteyecek olsak, iyi tezgâhı yok, ayrıca da körelmiş, çürük bir tezgâhı verecek. Türkiye vâsıtasıyla çağdaş bir tezgah alabiliriz.

BAŞER:

Efendim, hoşgörünüze sığınarak, burada mülâkatçı olmaktan çıkıp sormak istiyorum. Bu Türk cumhuriyetleri Sovyetler Birliği bölündüğü takdirde, her birinin tek maddeye bağlanması, üretimlerinin belli çeşitlerde olması sebebiyle kendi içlerinde kendilerine yeter olamayacaklar. Fakat işbirliği yapıldığı takdirde, en azından asgarî ihtiyaçlarını karşılayabilecek kadar birbirlerinden alıp verecekleri var. Azerbaycan'ın onlara vereceği ve alacağı çok şey var. Bu müstakil dâvânız ileride böyle bir iktisâdî içtimâî işbirliğini engeller mi?

ELÇİBEY:

Bakalım... Biz sâdece Orta Asya'nın devletleri ile ilişkiler kurarsak

sanayi devleti değil ziraatçı devlet oluruz. Bu sebeple biz bu alış veriştten hiçbir şey kazanamayız.

BAŞER:

Yani, birinci derecede Azerbaycan'ı düşünmekle mükellefim, diyor-sunuz?

TUNALI:

Azerbaycan gelecekte Türkmenistan, Özbekistan ile paylaşmak için merkezi Azerbaycan olan bir ortak pazara var mı?

BAŞER:

İnşallah. Bu hareket ister istemez diğerlerine de ulaşacak. Bu hareket eninde sonunda Azerbaycan'ın özgürlüğünü kazanmasıyla sonuçlanacak. Zihninizdeki müstakbel Azerbaycan'ın niteliği hakkında bilgi verebilir misiniz? Demokratik, diktatörlüğe muhâlif, millî varlığını korumak, sanayileşmek, şimdi bunların üzerinde ayrı ayrı tartışmak gerekir. Hangi demokrasi? Sanayileşme, nasıl bir sanayileşme?.. Artık dünyâ ağır sanayilerin de ötesine, bilgi toplumuna geçmiştir. Hattâ bilgi toplumu fikri bile çok ciddi münâkaşalara sebep olmaktadır. Sebep de bugünkü **Batı felsefesine dayanan Batı bilimi...** Batı felsefe sistemlerinin artık düşünce üretmez olduğu görülüyor. Dolayısıyla Batı şu anda kendi mevcûdiyetini kendi sistemine gözden geçiriyor. Kısacası kendisine olan îtimâdını kaybediyor. Siz ise kendinize Batı'yı örnek alıyorsunuz.

ELÇİBEY:

Yok canım!..

Gençlik Jurnalı dergisi başredaktörü Mehmed İsmail (arkası dönük solda), Mehmed Aslan (arkası dönük), K. Maraş millet vekili Erdem Beyazı, Sait Başer ve Azerbaycan Başbakanı Hasan Hasa-nov

BAŞER:

Müşâde edermisiniz? İkincisi, Türkiye ile ilişkileri geliştirmek sizin için mühimdir. Fakat karşınızda **nasıl bir Türkiye** var? Türkiye bir zamanlar bir gelişme yapmış, kendine Batı'yı model almış. Azerbaycan bizde olan ve kendisine uygun bulunan neyi model alacak? Avrupa medeniyeti de bahsettiğim gibi artık dağılmakta, bu dağılmanın altında da bir îmansızlık yatmaktadır.

ELÇİBEY:

Azerbaycan'da bir İslamî kültür sistemi var. Bu medeniyeti kabul ederiz, bu medeniyeti yüze çıkarırız. Şimdiden onun üzerinde kurmaya başlarız.

BAŞER:

Bir medeniyetten istifâde ederek devlet kurmak sözü çok mühim. Fakat pratik bir değer ifâde etmiyor, benim kanaatime göre... Siz bu medeniyetten sistem çıkarmaktan bahsediyorsunuz. Farazâ **bir hukuk sistemi**. Biz İstiklal Harbi'nden sonra, hukuk sistemi ihtiyâcımızı kendi kaynaklarımızdan karşılamak yerine derhal İsviçre'den, İtalya'dan, Fransa'dan tercümeler yaparak karşıladık. **T. Cezâ Kânunu**, kabûlünden bu yana **kırksekiz defa tâdîlâtâ uğradı**. Yâni her gediği bir tâdîlatla örtmeğe çalıştılar. Fakat hâlâ bir Türk Cezâ Kânûnu üzerinde tartışılır. Şimdi Meclis'te yeni bir Türk Ceza Kânûnu görüşülüyor. Demek istiyorum ki sizin herşeyden evvel hayâtın belkemiğini kuran **bir hukuk sistemine ihtiyâcınız var**. Hayat hukukla yürüyor. **Demokrasi bir hukuk sistemidir**. Çok geniş bir kütüphâne ve çok uzun, ciddî bir araştırma ister. Siz bu ihtiyâcı âcilen nasıl, uzun vâdede nasıl karşılayacaksınız? Bu konudaki düşünceleriniz nelerdir?

ELÇİBEY:

Biz onu âcilen karşılayamayacağız. İlkönce insanların hür olarak seçtikleri parlamentolar sonra hukuk kâidelerine göre yönetilecek devlet! Bu sırada Türkiye'deki ve Avrupa'daki hukuk kâidelerinden yararlanacağız. Devletin özündeki hukuk kâideleri tekâmül etmeli.. Ortaçağ Avrupası'nın hristiyan kuralları tekâmül etmeli. Ama İslam hukûkunda tabîî olarak değişimler var. Kısacası, devletimizi prensiplerini sağlam tutarak kuracağız. Hanefi'ye bakarsınız bu da var. (Şâfi'ye) bakarsın bu böyle böyle olmuş der ve neticede özünden hüküm çıkarırsın. İslam'da

kıyas vardır.

BAŞER:

Acilen bir geçiş dönemine ihtiyâcınız olacak. Bunun için bir hukukçular kadrosu, sosyal bilimle uğraşan kadroya ihtiyâcınız var. Bu da çok şükür Azerbaycan'da var. Tabîî şâirleriniz çoğunlukta, ama onlar da millî değerlerin bir ifâdesidir.

ELÇİBEY:

Evet...

BAŞER:

Azerbaycan denince, Sovyetler Birliği'ni düşünmeyecek olursak İran'ın yarısı ve Kafkasya. Halbuki siz şu anda vücûdunun üçte biri ile hareket eden bir insan gibisiniz.

Görüyoruz ki İran Azeri Türkleri, sizin taşıdığınız şuuru taşımıyorlar. Hattâ onlarda Humeyni'nin tesiriyle Batı'nın emperyalizmine karşı bir takım cereyanlar daha canlı. İlerisi için onlar hakkında ne düşünüyorsunuz?

ELÇİBEY:

Efendim, burada bir hatânız var. Bugün Avrupa ve Türkiye'de üç milyondan fazla Güney, Kuzey Azerbaycan Türk'ü yaşıyor. Ola ki Humeyni'ye karşı vazîfe yapmışlardır, öldürmeye kalkışmışlardır. Bu da vazîfe şuuru değil mi? Bunların hepsi ülkeden çıkarılmıştır. Ama o içerideki insanların bilgileri yok. Fakat onlar Halk Cephesi'nin destekçileridir.

BAŞER:

Tabîî bunlar sizin müşâhedeleriniz ve tecrübeleriniz.

ELÇİBEY:

Onlar beni tutuyor ve Azerbaycan'ı istiyorlar. Tabîî olarak sizinle bunları konuşmak benim için ağırdır. Biz Türk bestecilerini dinletiriz. Orada Türk diliyle konuşanları asarlar. Kızları asmazlar, zorla ere verir, sabah gönderir ve asarlar. O memleketin içinde ezilen bir millet vardır. Şâirimiz Ahmet Cevad'ın deyişiyle biz çiğnemen bir milletiz. Gelip de "Demokrasi hakkında ne düşünüyorsunuz?" diyemezsiniz. Bu millet demokrasi hakkında ne düşünecek!.. İran'da altmış yılda dört sefer Azerî katliamı yapıldı. Son olarak Humeyni'ye muhalif bir şeriat kalkınması (ayaklanması) başlatıldı. Tebriz beş gün halkın eline geçti. O an Humey-

ni "Bu imparatorluk dağılırsa Azerbaycan'ın sesi çıkacak, o zaman bunlarla başa çıkamayız" dedi.

Rus imparatorluğu iki yüz senedir bunları parçalamış. Yarısi orada yarısi burada. Hep böyle yapmışlar. Fakat, bir Azerbaycan meselesi çıkarsa Kuzey-Güney kardeş olurlar.

BAŞER:

Son olarak, İran'la bağlantılı olarak, İran'da yönetim asırlarca hattâ 1930 lara kadar Türkler'in hem de Azeriler'in elinde. Fakat târihte çok ciddî hatâlar yaptık. Meselâ Osmanlı İran'a girdi. Safevîler'le savaştı. İstikbalde bugün sizin varlığınızın ana düşmanlarından biri olan İran var. Ve târih bize gösterdi ki, Türk'ün Türk'ten başka dostu yok, gerçek bu. Bugün Türkiye bütün hatâlarına ve resmî ideolojisine rağmen sizin başlıca dayanağınızdır. İstikbalde, başlattığınız bu hareketin târihteki muhtevâyâ bürünmesi ihtimâli var mı sizce?

ELÇİBEY:

Bütün dünyâ Türkleri bu asrın başlangıcına kadar hiçbir zaman miliyetçi olmamışlar, devletçi olmuşlardır. Bunlar hep devleti düşünmüşlerdir. Devlet yapsın, devlet etsin demişlerdir. 19. yüzyılda **Gülhâne Hatt-ı Hümayûnu**'nda bu hareket başlar. Avrupa'daki milliyetçilik hareketine Anadolu Türkleri de katılır; biz de.. Amaçları Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması, yâni yine devletçilik. Sonra yeni Osmanlıcılık hareketi başladı. Nedir bu? Ermenisi de- Rumu da, Türkü de Osmanlı... Türk köylüsü bir kenarda kalmıştır, Osmanlı içinde... Zamanla Ziyâ Gökalp ile **devlet**'ten **millet**'e doğru bir akım oldu. Neticede Anadolu'da bir Türk devleti, temiz bir Türk devleti kuruldu. Öbürlerinin adı Türk devletiydi, yazısıyla herşeyiyle... Osmanlı devletinin dili nasıldı?

BAŞER:

Türkçeydi.

ELÇİBEY:

Hayır!..

BAŞER:

Sözlük münâkaşası yapmayalım Efendim.. O asıl Türkçe idi ve sizin konuştuğunuz dile, bugün bizim konuştuğumuz dilden çok daha yakındı.

ELÇİBEY:

Türkiye'deki tedrîsat dili Türkçe'dir. Atatürk'ün yarattığı devlet millî

bir devlettir. Demokrasi olursa kimsenin düşüncesine karşı çıkmaz, kimse Şîî, Sünnî diye ayırd edilmez. Azerbaycan'da demokratik bir devlet kurulacak olursa, bu demokratik bir devlet olursa, bahsettiğim bu Türk-lük ülkesinde olacaktır. Bizim bayrağımızda üç renk var:

1) Türklük: Türk kendine dön, kendine dönersen büyük olursun.

2) Hürriyet, demokrasi ve çağdaşlık

3) İslam

Bu üçü de bizim târihimizde vardı. Ve biz bunları yeni neslimize aktarıyoruz. Bunlar yeni dünyânın yeni Türkleri olacaklar.

BAŞER:

İnşaallah...

ELÇİBEY:

Timur da Bâyezid de sünnîdir; Şah İsmail sünnîdir, değildir; Moğol-lar sünnî idi, değildi münâkaşaları devlet siyâsetidir, ideolojisidir.

BAŞER:

Efendim, beni bir soru daha sormaya mecbur ettiniz. Kuracağınız Azerbaycan'ın resmî bir ideolojisi mi olacak, yoksa kültür ve çağın şart-larına göre mi olacak?

ELÇİBEY:

Devlet ideoloji üzerine kurulamaz. Zamanla bu ideoloji o milletleri yok eder.

BAŞER:

Resmi ideolojiniz olacak mı?

ELÇİBEY:

Onu bilemeyiz. Devlet bir cihazdır, ideoloji insanları yetiştirme ve terbiye içindir. Devlet ideolojiyle yürümez. (Yürütölmeye çalışılırsa) o devlet batmaya mahkumdur. Ben devletin "İslâm Devleti" olmasına da muhâlifim, İslâm'ın kırıbaşıyla adam dövölüyorsa cemaat İslam'dan nef-ret eder. İslam rûhun bir meylidir, felsefî esastır. Dünyevî işlerde insan-lar için demokrasi de bir ihtiyaçtır. Devlet bir cihazdır, insanlara hizmet eden bir cihazdır. Cihazın dîni olmaz. İnsanların olur.

BAŞER:

Zâten bir İslam Devleti kurulamaz. Çok teşekkür ederiz, fevkalade memnun oldukt. Bu mülâkatın bizim için vesîka değeri çok yüksek, istifâde ciheti de önemli. Şu anda Azerbaycan'a geldiğimiz için şok şad

olduk.

TUNALI:

Efendim, Türkiye Türkçesini çok güzel konuşuyorsunuz.

ELÇİBEY:

Benim konuşmam tam Azeri Türkçesi değil. Ara bir Türkçe... Azerbaycan'da bir dil araştırma merkezi kuruldu. Azeriler İstanbul'da okudular. Ama ortada Azerbaycan ile İstanbul arasında bölünmüş bir dil var ve bu da Azerbaycan'dadır. İkisini birleştirtince dil daha yükseğe çıkacaktır.

TUNALI:

Aynı kanaattemim.

ELÇİBEY:

Güney Anadolu'da ve Batı Azerbaycan'da bir dil merkezi var.

TUNALI:

Aradığımız günlük hayatın kelimelerini herhalde orada bulacağız.

ELÇİBEY:

Dadaloğlu, Pir Sultan Abdal, Karacaoğlu için oradan yararlanılabilir. Halkın aydınları yeni bir dil ve kavramlar getireceklerdir; hem Azerbaycan'dan hem Özbekistan'dan hem de Anadolu'dan... Dilimiz de (kelimeler de), sesler de daha çok ve dil daha güzel olacak. Türkiye'deki sesin dili ahengi çok güzel. Bana göre Türk dili bütün dillerden daha güçlüdür. Sesleri çok renkli, güzeldir. Bu Türk milletine has birşeydir. Ortaçağ'da beş büyük besteci vardı, bunun dördü Türk idi. Bu, Türk'teki mûsikî gücünü gösterir.

Niçin Araplar yazmadılar? Kahire'deki, Bağdat'taki bestecilerin çoğu Azerbaycan'dan...

TUNALI:

İnşaallah yakın zamanda siz de Türkiye'ye gelirsiniz. Efendim, çantamı unuttuğum için size kartımı takdim edemiyorum. Halil Bey, Sait Bey ve beni bir sayın...

ELÇİBEY:

Efendim, bizi böyle mazur görünüz.

BAŞER:

Hepimizi bir sayın lûtfen!..

ELÇİBEY:

Hayır!.. Her birinizi dünyâyâ bedel sayıyorum.

Özbekistan-Azerbaycan Notları'ndan GÜN BUGÜNDÜR

A.Yağmur TUNALI

Bu garib otuzaltıncı yaşına kadar, yurtdışı isteğine tutulmuş insanların yaşadığı Türkiye'de, mukaddes vatan îmânını incitir korkusuyla, ne dışarıdan bahsetti, ne de gitti. Ancak, kendi adını kendisi koyarken "**Yağmur**"la Kürşad İhtilâli'nin cereyan ettiği toprakları, yâni Çin Seddi'ni, "**Tunalı**" ile Viyana'yı hudud kabul eden bir vatan hâyaliyle yaşadı. Ve dedi ki: "**Tâlih bana gülerse, ilk seferim Doğu'ya olacaktır.**"

Gün o günmüş, çok şükür. Ağustos ayının sonu ile Eylül'ün başında, on günlük bir geziye katılmak nasib oldu. Özbekistan ve Azerbaycan'da, üç Türk şehrinde, bilgilerimizi doğrulayan, ama bilmenin ancak yaşamak olduğunu derinden duyuran sevgili vakitler yaşadık. Bu günlerde olanları, hâfizamda kalanları, notlar hâlinde **Millî Kültür ve Türk Yurdu** mecmûalarında uzunca yazmış olmama rağmen, anladım ki, yazdıklarım yazmadıklarım yanında azdan azmış. Çünkü, gün geçtikçe o aziz günleri çoğaltmak, içimde yeniden yaşamak, hayâtımın vazgeçilmez bir parçası oldu.

Aziz **Halil Açıkgöz**'ün, Türk Dünyâsı dışında bir alâka merkezine iltifat etmeyişine zaman zaman şaşıtığım olur ve onu sıhhatli davranmaya dâvet edesim gelirdi. Meğer Sevgili **Said Başer**'le aynı şeyleri düşünür-

müşüz. Ve meğer, bu seyâhatten sonra, ikimiz de, bunları düşündüğümüz için ondan utanacak, bu utancı defâlarca ifâde edecek, özür beyân etme yoluna girecekmişiz.

Evet, Özbekistan ve Azerbaycan, Türk topraklarının sâdece küçük bir parçası. Üstelik bizim gördüğümüz yerler o toprakların da küçücük birer parçası. Ama, âh o topraklarda gördüklerimiz, âh o kardeş hüznü, kardeş kucaklaşması, kardeş gülümsemesi, kardeş yakınlığı... mûcize buydu.

Burada yaşayanlar, bundan yetmiş sene evvel, bolşevik işğaline uğrayan, bu topraklarda, Rus emellerinin gerçekleşmesi uğrunda fedâ edilmişlerdi. Bunu, kendimi bildim bileli biliyordum. İlk olarak 1968 yılında, henüz gençliğin eşiğinde, Esir Türkler Haftası'na katılmış ve Halil Soyuer'in "Moskof Kini" şiirini okumuştum. Kayseri Türk Kültür Derneği'nin salonunda, gâlibâ otuz kadar Türkçü idik. Ağlamış, ağlamıştık. O günden bugüne, esir Türk imajının duyurduğu utanç, Moskof'a duyulan öfke ve kuvvetli Türkiye sevdâsı beni hiç terketmedi. Ve bir hayâl, ufkumdan hiç silinmedi. Bir gün, bu esâret bitecek, dünyânın dünkü efendileri, yine efendi olacaklar. Büyük, haşmetli, âdil, şefkatli...

Bu utancı, bu öfkeyi, bu sevdâyı ve bu hayâli bu on günlük seyâhette iç dünyâmın vazgeçilmezleri olarak oralara da taşıdım. Şimdi yine o vazgeçilmezlerle berâberim. Yalnız bir fark var: Utanç ve öfkeyi yakın bir gelecekte vazgeçilebilir, iki misâfir olarak ağırladığımı kendime sık sık telkin eder oldum.

"Neler çeker bu gönül söylesem şikâyet olur." diyen şâir, hayal karşısındaki tavrını da bu derin mânâda söylüyor gibime gelir. Düşününüz ki, ben, dünyâ haritası üzerinde gezinen gözlerimle, uzak hâaturaların yâdına dalmışım. Beş yüz Amerikalık bir kuvvetim, cihâna yetecek bir kavrayıcı adâlet duygum var. Sonra birden dünyânın Amerikalı, SSCB'li, Çinli vesâireli gerçeği gözümü de gönlümü de şu bir avuç toprağa mahkûm ediveriyor. Ben, artık Türkiye'nin bir milyon metrekareden az ama güzelden güzel topraklarından cihana bakıyorum. Bakınca gördüğüm bâzı uzuvları koparılmış bir insan hayâlidir, dersem, çok maddî bir benzetme olur. Hadi diyeyim ki, toprakları ve kardaşları eziyette olan, bu yüzden de "kalb ağrısı" çeken bir Türkiye'deyim.

Bu kalb ağrısıyla, Semerkand'a doğru uçuyoruz. Berbat görünüşlü Rus uçağının berbat koltukları, çöken bir imparatorluğun sesini duyuru-

yor. Derken kulaklarımıza, Türkçemizin bir başka çehresiyle gülümseyen bir ses doluyor: "Hörmetli sefernişinler..." Ne güzel yâ Rabbi! O yere batası esâret, Türkçe'yi öldürememiş. İşte, şu yüzünü göremediğimiz hanım Ali Şir Nevâî'den mi, Nizâmî'den mi renk ve ışık tuttuğuna karar verilemeyecek dil bayrağını göndere çekiyor. Doğrudur, doğrudur, biz Türkler'in bulunduğu yerlere gidiyoruz.

Bakû havaalanı... Akşam üzeri... Tek tük ışıklar seçiliyor. İniyoruz. Saatler geçiyor. Yalnız saatler... ve gece yarısı **Semer kand'a** havalanıyoruz. Orası da bir karanlık, bir acâib yer. En iyisi gündüzü beklemeli. Berbat otel, tadına varılamayan uyku... Yorgun sabah ve zor konuşulan insanlar...

Semer kand'da insanlar, suskun ve bezgin görünüşlüydüler. Zaman zaman patlamaya hazır bir öfkeli düşünceyi sezdiğim de oldu. Sefâlet diz boyuydu. Burası yoklar diyârıydı. Gâlibâ, bu yoklara "devlet" de dâhil diye düşündüğüm zamanlarda, hemen tekzib eden bir hâdise oldu. Ya kum gibi kaynayan istihbâratçı ve muhbirlere rastladık, ya da herşeyin hükûmet adına ve hükûmet için olduğunu gösteren bir yığın tecrübe yaşadık. Anlaşılan **korku** kol geziyordu. Rejimin en büyük garantisi bu devamlı korkuydu. **Sonradan anladım ki, bu devamlı korku, aynı zamanda rejimin en zayıf tarafıdır.** Bunu düşündüğüm anda rahatlar gibi oldum.

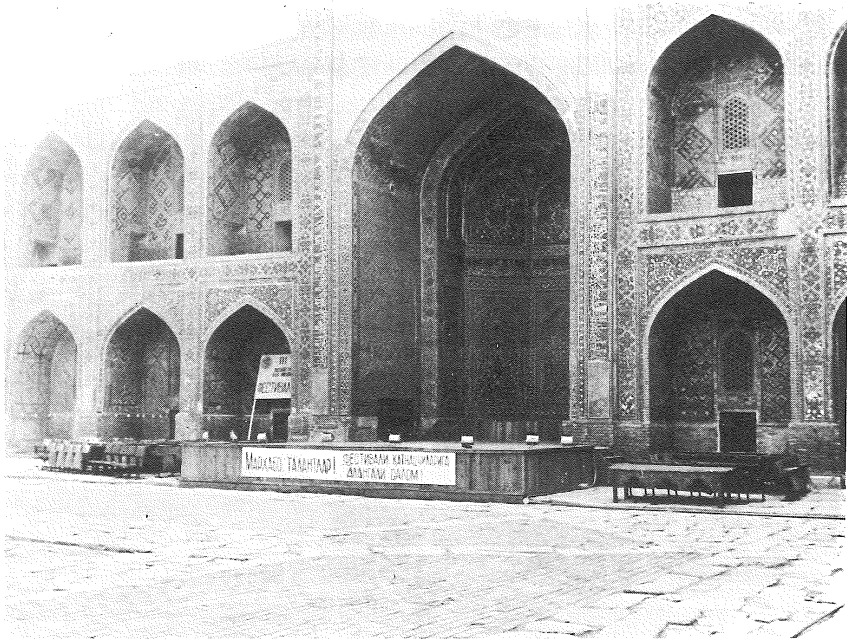
Nitekim, bu korkuyu yenen insanların sayısının hızla arttığını söylüyorlar. Gâyet tabîî, rejimin korkutucu olarak eski gücünün kalmayışı bunun en başta gelen sebebi. Yâni, çark hızla ters istikâmette dönüyor. Öyle görünüyor ki, yetmiş yıllık korkutucular, şu anda korkuyu içten içe hissetmeye başlamışlar. Yakın bir gelecekte, korkutucular korkacaklar. Hitler Almanyası'ndaki Nazilerin 1945 sonrası hayatları gibi. **Ancak, dünyâ komünizm canavarlığı için, Nazi canavarlığı için ettiği ittifâka yanaşacağı benzemiyor.** Bu canavarlık, ancak, o zulmü görenlerde şiddetli reaksiyonlar meydana getirebilecek. Şimdilik, o ihtimal de zayıf. Olsa olsa, insanlığın yetmiş yılını büyük çapta karartan bu rejim, târihin lânetlediği bir başka leke olarak anılacak.

Evet Semer kand sokaklarında dolaşırken, âbidelerini ziyâret ederken, bunları düşünüyor veya düşünmeye çabalıyordum. Benim için, en fazla hayal edilecek şey, bu sistemin gevşemiş bir uygulamasına çok dışardan

da olsa şahitlik etmekti.

Diğer bir husus, burada yaşayan insanların dünyâdan habersizliğiydi. Şu bilgi akışının enfarmasyon teknolojilerinin en ileri noktaya ulaştığı çağda, bu insanlar kendi ülkelerinden bile haberdar görünmüyorlardı. Orwell'in 1984'üne meğer ne kadar da yaklaşmışken, bu sistem çoküyor diye düşünüp derin bir nefes aldım.

Benim aziz kardeşlerim **Özbekler**, sanki olan bitenden büsbütün habersizler. Henüz Türk olduklarının idrâkine bile yabancılar. Pek çok insan topluluğu ve kavmin yaşadığı bu coğrafyada, adları **Özbek** olarak zihinlerde yer etmiş. **Türk** deyince, sayıları üçü-beşi geçmeyen **Ahıska Türkleri** anlaşılıyor ve onlarla sürtüşmenin, onları sürmenin utancı hatırlanıyor. Ancak, **Birlik Hareketi**, **Özbek Türklüğü'nün** milliyetçilik duygularını **Türklük** istikâmetinde şuurlandırma mücâdelesini veriyor. Epeyce mesâfe aldıkları da "söylenebilir" diyorlar.

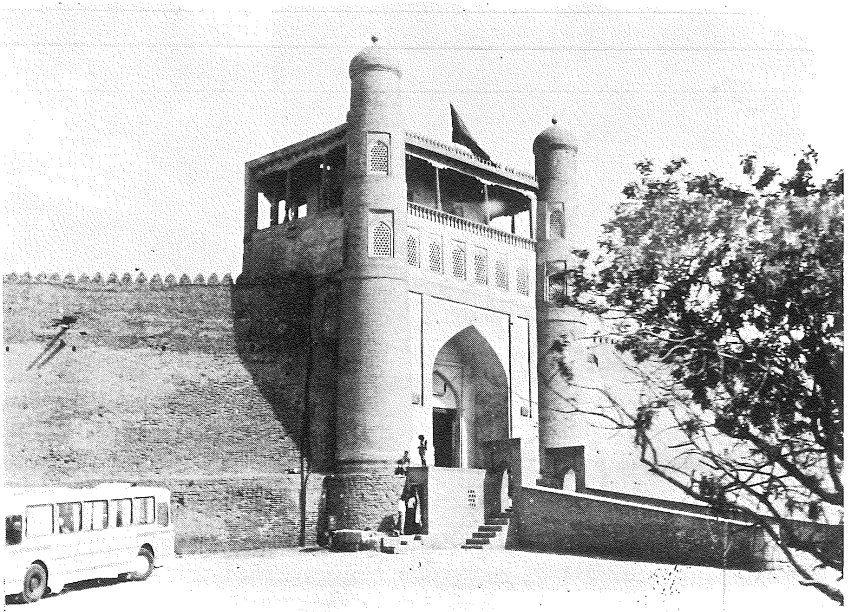

Semerkant'ta bir bölümü tiyatro olarak kullanılan Timur Cuma Mescidi'nden gizlice çekilen bir fotoğraf

Hem Semerkand'da hem de Buhara'da, **Timur** devrinin devâsâ yapılarından ayakta kalanları görmek beni bir hayli şaşırttı. Bu yapıları yık-

mamanın, târihî misyonu canlı tutmak olduğunu, bunların birer tapu sene-di olduğunu Ruslar bilmiyorlar mıydı? Çoğunu yıkıp, niçin bâzılarını ayakta tutmuşlardı? Bunu bir türlü çözemedim. Balkanlar'da, bizden ka-lan eşsiz eserlerin tamâmına yakınıni yerle bir eden baġnazlık, burada bi-raz daha zayıf mıydı acaba? Yoksa, bu yapıların tehlikeli olmaması için başka tedbirler alınmış mıydı?

Bu suallerle, düşüncemde yurduma döndüm. O güzel yurdum, o aziz Türkiyem ki, orada, sâdece Türk devrine âid olmayan eserler üzerine titremek gibi anlaşılmaz bir devlet gafleti vardır. O aziz Türkiyem ki, başkasına, düşmanına kin tanımamakla berâber, dünyâda kendisine, ken-di değerlerine düşman olan yegâne ülkedir. Sen neden bahsediyorsun Yağmur? Türkiye'de durum nasıl? Rus'un ettiğine benzer işler Türkiye'de de olmuşsa, hattâ şu anda onun etmediği, edemeyeceği işler oluyorsa, otur da kendi hâline yan! Sen ki, daha sekiz sene evvel MTA adlı bir dev-let kurumunun batı ve güney kıyılarının köy yollarına varıncaya kadar Yunanca yazılmış bir harita çıkardığını ve buna kimsenin "tepki" göster-

Buhara Kalesi'nde Kızıl Bayrak!..

mediğini gördün. Sen ki, Batı kıyılarında Türk denecek yer kalmamak üzere bir parselasyon faaliyetini her an yaşayansın. Rus bunu etti mi?

Dahasını söyleme utan ve sus!

Özbekistan'da, (Semerkand ve Buhara) gelecek için ümit bulmak zor. Çok şükür ki zor. Ümidli olmak için görünür sebepler pek çok, görünmezler mühim. İnşallah, bu sefer, düşmanlarımız korktuklarına uğrayacaklar. Çünkü, istiklâle giden yollar pek çok mânâlı: **Türklük ve müslümanlık**. Türkiye'de ikisi de hâlâ budanırken, oralarda mukaddes bir bayrak olarak kalbleri coşturuyor, peşinden şuur gelirse, Batılı dostlarımızın korkukları taş başlarına düşmez mi? Gayret bunun için olmalı.

* * *

Azerbaycan için söylenecek sözler gâlibâ pek farklı olacak. Nasıl olmasın ki, Azerbaycan deyince kalb atışlarım hızlanıyor. İçinde bulunduğum yirmi yıllık mücâdele sonunda bir yerlere varabilmiş olduğumuzu hissederek, gelecek için "büyük" rüyâlar görüyorum.

Bakû'de Tûran Yazgan Hoca'nın dediği gibi, "**babamın mülkünde**" idim. Bu mülkün şimdi işgalde olduğunu söylüyorlar. Evet gördüm; çirkin elbiseler içinde, bezgin, ürkek, yalpalaya yalpalaya yürüyen askerler vardı. İkinci Cihan Harbi'nden değil, Birinci Cihan Harbi'nden kaldığını sandığım hırıltılı sesleriyle kağı gibi yürüyen arabalara dolmuş olarak gittiklerini de gördüm, yaya hâllerini de! Ve düşündüm ki, bu ordu harb edemez. Moral bakımından harbedemez. Sonra, Rus olmayanlar kendilerini ayrı bir millet, ayrı bir devlet olarak görmek istedikleri için, zâten SSCB adına savaşmak istemezler. İmparatorluk çatırdıyor, yeni devletler ve devletçikler îlan ediliyorken, bu karışık ordu, hangi şartlarda, kimin emrini, nasıl dinler?

Bir örnek vereyim.

Bakû'de İçerişehir denilen, kalenin bulunduğu eski mekânda yürüyoruz. Uzakta, yüz metre mesâfede tek başına bir asker geliyor. Üniformalı. Birdenbire sanki kan çekti ve: "**Sait!**" dedim. "**Şu gelen asker Türk...**" Asker yaklaştı. Yüz hatları, seçilecek kadar olunca, ikimiz de emin olduk. Ve sordum: "**Sen Türksün?**" "**Kazağım**" dedi. "**Yâni Türksün.**" dedim. "**Müslümanım**" dedi ve ilâve etti. "**Hem Türk, hem Müslümanım**" Sarıldık, kucaklaştık, öptük ve: "**Bu elbise altında da olsun bir Türksün. Ben ancak bu elbise altında bu Türk'ü öperim**" dedim.

Ayrıldık. Hayıf ki, hayıflar ki o güzel gence ufacak bir şey vermeyi düşünemedik. Günlerce bu düşüncesizliğimizin üzüntüsünü yaşadık. Şimdi düşününüz; hem Türk, hem Müslümanım diyen bu çocuk kendisini sömürdüğüne inandığı SSCB için hangi şartlarda nasıl savaşı?

Seyâhat boyunca, sâdece Türkler değil, Ruslar da zavallı durumundaydı. "**Acınacak durumda**" demeliydim. Bu ibâreyi kullanmaktan ısrarla kaçınmak istiyorum. Çünkü, bizim zaafımız bu. Kanımızı emen bir milletin fertlerini darda görünce nefretten, sevmemekten geçin, herşeyi unuttur, derdiyle dertleniriz. Bu insan meziyeti, aynı zamanda büyük bir hatâ olarak da başımızdaki belâları büyüten bir unsur oldu. Bunu düşünerek zavallı durumundaki Ruslar'a karşı **ithitaytlı bir acıma duygusu** içinde olmaya çalıştık. Ama ne gezer! Said'e sık sık bu gibi hâdiseler için. tam yerinde olmak üzere, tadını çıkara çıkara, zevklene zevklene "**Biz adam olmayız**" dedim. Türkiye'deki aşağılıyıcı "**Biz adam olamayızların**" yerine, böyle üstünlük duygusuyla söylenenlerin tadına varmak için; Türkiye'nin otuz-kırk yıl gerisindeki SSCB'ye kısaca da olsa bir ziyaret programına iştirak etmelisiniz. İnanın, buna çok ihtiyacımız var.

Bakû'de, Türkiye'nin çok ileri bir ülke olduğu yolunda gönülleri aydınlatan bir inanış var. Biz, bu inanışa, Türkiye'nin Sovyetler'den fersah fersah ileri olduğunu ilâve etmek istediğimizde, sevinçten ağlamaya hazır insanlar gördük. Türkiye'nin geri kalmışlığını kabul ettirmeye çalışan bizim gözü ve kalbi kararmışların milliyetleri üzerinde ciddi endişeler beslemek gerektiğini yine orada duyduk. Bir genç, bu yöndeki haberlerden çok üzüldüğünü belirterek: "**Bunlar Moskova'nın ajanıdır. Aman yaşatmayın**" diye bir çırpındı ki, söylediği sözün bize bağışladığı imkâna mı, saflığına mı, samîmiyetine mi ağlamalı bilemedik.

Bakû'de dolaşıyorduk. Said'le ben, insanlardan kaçmayı başarmıştık. Belki bir iki küçük şey bulur, hediye olarak Türkiye'ye götürürüz diyerek, mağaza aramaya başlamıştık. Hâliniz, tavrınız, Türkiye'den geldiğinizi belli ediyorsa, sokakta yürümek bile ne kadar zor. Gelen, soran, gülümseyen, selâmlayan... Hâsılı yapacağınızı nasıl yapacaksınız?

Biz, akşam Halk Cephesi'nin filmi seyrettikten sonra dökülen, harap bir minibüse binmiştik. O minibüsteki gençlerden biri, bizi gezdirmek için yanımızdaydı. Adı İlhan'dı. Yüreği dağ kadardı. Cığerli, engin gö-nüllü bir Türk'tü. Bize çok yardım etti. Ondan çok şey öğrendik. Azer-

baycan Türklüğü'nün mücâdelesini adına, gençliğin kıymeti adına en sağlam bilgiler, bizzat İlhan'ın varlığıyla bize ulaşmıştı. Sözleri mühimse de, bu "cevan oğlan"da söylediklerini aşan bir ruh gizliydi. Sözü, bir çağılayan gibi Ancak ona deryâ dolduracak bir kaynaktan akmak yaşıyordu. Bu sevgili genç, bizi Bakû havaalanından uğurlayanlar arasındaydı. Bu uğurlayışın ağır fatura getireceğini bilerek gelmişti. Biz bilmiyorduk. O Said'e söylemişti. Şükür ki, bildiğinin olmadığını öğrenmiş bulunuyoruz. Şimdi, Said'le ne zaman Azerbaycan desek, onun adı dilimizde bir heyecan yaratır. Allah nasib ederse de, tekrar gidebilirsek, İlhan'ın annesine bir ziyârette bulunacak ve Türkiye'li bir Türk'ü misâfir etme zevkini yaşamasını sağlayacağız.

Ve Allah nasib ederse, "Yüzünü Türkiye'ye dönerek uyuyan" bu uyanık Türklerle daha yakın olmanın yollarını arayacağım. Bu yazıyı okumak tâlihsizliğini yaşayan herkesten bu anlatılmaz zevki, bu duyguyu yüklülüğünü yaşamak üzere teşebbüste bulunmalarını isterim. İnanın, güneş doğudan gelir. Batı'yı batmış görmek istememize gerek yok. Doğu'nun size ihtiyacı var, sizin Doğu'ya. Türk olmanın, Türk doğmanın sadetini hissetmeye ne çok ihtiyacımız var.

Dostlar: "Ne gördün oralarda?" diye sorarlarsa, "Türkçü olarak döndüm" diyorum. "Sen zâten öyle değil miydin?" diyorlar "Varın anlayın!..." diyorum.

Turan Yazgan Hocam ve Halil Açıkgöz dostuma sık sık tekrarlıyorum: İlk seferinizde, yine sizinleyim. Nitekim, sefer dışında da onlarla yım. Ankara'da olsam da, İstanbul'da olsam da, bir hizmetim olsa yuvarlana yuvarlana gelirim. Duam bu kişilerin sayılarının artması. On Turan Hoca'lı bir Türkiye, on Halil Açıkgöz'le desteklense, Türkiye'de değil, dünyâda yer yerinden oynar. İlâhî bana o günleri de göster.

AHMED YESEVÎ'NİN DÎVÂN-I HİKMET'İNDE DÎNÎ-TASAVVUFÎ UNSURLAR*

Doç.Dr.Mustafa TAHRALI

Hâce Ahmed Yesevî'nin **Dîvân-ı Hikmet**'indeki dil, ifâde ve üslup üzerinde dururken edebiyat ve dil târihçilerimiz şu tesbitlerde bulunmuşlardır: Ahmed Yesevî İslâm ilimlerine ve İran edebiyâtına yabancı değildi; bunları tanıdığı gibi, mutasavvıfların ve ediblerin eserlerine de vâkıftı. Fakat "Türklerle hitap etmek lâzım gelince, ister istemez, onların zevklerine, i'tiyâdlarına tâbi' olmak, mânâsını anlayacakları basit bir lisan ve âhengine âşinâ çıkabilecekleri bir vezinle hitap eylemek zarûrî idi. İşte sırf bu gibi kuvvetli te'sirlerden dolayı Ahmed Yesevî (...) halkın sevdiği, halk şâirlerinin asırlardan beri kullandığı millî hece veznini aldı ve bütün Hikmet'lerini o vezinle ve yine halk edebiyâtından alınmış eski millî şekillerle yazdı. (...) Bu hâdisenin yeğâne sebebi (...) şâirin doğrudan doğruya büyük halk kitlesine hitap etmek istemesidir."¹ İşte bu gibi "eserlerde halkın zevk ve idrâkine bağlı kalınması, herhangi bir tesâdüf eseri gibi telakkî olunmamalıdır. (...) Ahmed Yesevî gibi, hükümdarlardan ve ricâlden hiçbir mükâfat beklemeyerek, Allah rızâsı için çalışan, halka din

* 22-26 Ekim 1990 târihinde Kazakistan'ın Kentav şehrinde yapılan "Büyük İpek Yolu Boyunca Kültür Münâsebetleri-YESEVÎ ÂLEMİ" adlı Milletlerarası Yuvarlak Masa Konferansı'nda tebliğ olarak sunulmuştur.

1- Fuad Köprülü; *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1966, s.124.

ve tasavvuf hakikatlerini anlatmağa uğraşan büyük ruhlu idealist mutasavvıflar (...) halkın zevk ve idrâkine uymayı en büyük vazîfe sayıyorlardı."² Bu büyük mutasavvıflardan biri olan Ahmed Yesevî "mevzû"larını tekmil dîne ve tasavvufa âit şeylerden aldığı için, onların belli ve yerleşmiş ıstılahlarını kullanmağa mecbûr"³ idi. Hikmet'lerinde "hitap ettiği topluluğun fikrî seviyesini ve ruh hallerini göz önüne almış ve onlara tasavvufî felsefenin anlayamayacakları inceliklerini değil, daha çok şer'î ve ahlâkî bir takım mes'eleleri nasihat verici bir emir şeklinde tebliğ ederek, uhrevî saâdet için mutlakā onlara bağlı kalma lüzûmunu anlatmağa çalışmıştır."⁴

Ahmed Yesevî'nin edebî eserinin husûsiyetleri hakkındaki bu görüş ve tesbitlerin din ve tasavvuf ilmi bakımından ifâde ettiği mânâ üzerinde biraz durmak gerekmektedir. Zîrâ büyük bir mutasavvıf, bir tarikat kurucusu ve din âlimi olan bu zâtın Hikmet'lerinde gerek mevzû ve gerekse üslûbundaki tercihler, din ve tasavvuf büyüklerinin hemen hepsinin dikkat ve riâyet ettikleri bâzı mânevî kâide ve prensiplere dayanmaktadır. Muhyiddin ibnû'l-Arabî (Ö.638/1240) **Fusûsu'l-Hikem** adlı meşhur eserinde nebîler, resuller ve onların vârisleri olan âlim-velîlerin dînî ve ilâhî ilimleri tebliğ ederken riâyet ettikleri ifâde ve üslup husûsiyetleri hakkında şunları yazmaktadır: "Nebîlerin bir zâhir lisanları vardır ki, hitaplarının umûma âit olması ve dinleyenlerin anlayışına güvenmeleri dolayısıyla, o lisan ile konuşurlar. Demek oluyor ki, peygamberler kendilerini dinleyen kimselerin mertebelerini bildikleri için halk tabakalarından başkalarına i'tibâr etmezler.(...) Şu hâle göre peygamberler getirdikleri ilimleri halkın daha fazla derinliğe dalmadan kolayca anlayabileceği bir dille ifade ettiler. Çünkü halk bu sâde ifâde kisvesini güzel bulur ve bunu ifâde şeklinin son mertebesi olarak görür. (...) Nebîler, resûller ve onların tahkîk ehli vârisleri, muhakkak âlemde ve kendi ümmetleri arasında bu gibi irfan ehli kimseler mevcut olduğunu bildikleri için, ifâdede hem havâs hem de avam tabakasının birlikte anlıyabilecekleri zâhir dili ile koştular. Şu halde havâs zümresi, peygamber sözlerinden avâmın anladığı

2- A.g.e.; s.124-125 not 36.

3- A.g.e.; s.125 not 37.

4- A.g.e.; s.132. Aynı görüşler Prof. Dr. Kemal Eraslan tarafından da ifâde edilmiştir. Bkz.; *Divân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Ankara 1983, s.29-30 ve 38-39.

mânâ ile birlikte, daha fazlasını anladıkları için onlara "havâs" adı verilmesi gerçekleşmiş ve bu anlayış sâyesinde de havâs tabakası avâmdan ayrılmış olur. Demek oluyor ki, ilâhî ilimleri tebliğ edenler bu kadarla yetindiler."⁵

İbnü'l-Arabî'nin bu tesbîti nebîler, resûller ve onların vârisleri olan büyük velî ve âlimlerin ifâde ve üslupları hakkında umûmî bir kâide olarak görünmektedir. Zîrâ umûma hitap mevkiinde olan bu kimseler sözlerini, sâdece "havâs"ın anlayışı seviyesinde söylemiş olsalardı, avam anlayamaz ve inkâr ederdi. Dolayısıyla bu kimselerin tebliğ ettikleri îman, ahlâk ve ilimden istifâde edemezler ve onlara tâbî' olamazlardı. Bu ise halkın büyük ekseriyetini teşkil eden avâm için, bir kayıp olur hüsrân içinde kalırlardı. Peygamberlerin ve onların vârisleri olan âlim ve evliyânın hitap ettiği kimselerin çoğu avam ve pek azı havâs olduğu için, onlar bilgilerini tebliğlerinde zâhir lisânını kullanarak, herkesin kendi akıl, idrak ve fehmi nisbetinde bu sözlerden mânâ çıkarabileceklerini bilirler. Onların kullandıkları zâhir lisânı da muhtelif incelikleri taşıyan bir üslup iledir. Onun için akıl ve anlayış kabiliyetleri birbirinden farklı olan insanlar, bu sözlerden kendi seviyelerine göre bir mânâ anlarlar. Hattâ bu çeşitli anlayışlar sebebiyle birbirinden farklı, hattâ bâzan birbirine zıt mânâların verildiği de görülür. Herkes kendi anladığı mânânın en doğru mânâ olduğunu iddiâ edebilir. "Havâs" zümresi, yâni dînî-mânevî mevzûlarda idrâk ve halleriyle seçkin olmuş kimseler, "hakikat ilmi"ne âit mes'elelerde, "hakikat"i anlamakta ittifak ederler. Bu havâs zümresi böyle bir sözden hem avâmın anladığı mânâyı, hem de daha fazlasını anlarlar. Zâten onlara "havâs" denilmesi de, o sözden, daha fazla, daha derin ve ince bir mânâyı anlamaları dolayısıyledir.⁶

Bütün bu sözlerden hareketle diyebiliriz ki, Peygamber vârisi olup ilâhî ilimleri tebliğ eden ve "havâs" zümresine mensup "hâs" (seçkin) bir kimse olan Ahmed Yesevî Hikmet'leriyle halka hitap ederken, halkın idrak ve anlayış seviyesini elbette göz önünde bulunduracak idi. Bir başka

5- Muhyiddin ibnû'l-Arabî; *Fusûsu'l-Hikem* (Ebu'l-alâ Affî neşri), Kahire 1946, s.205, (Türkçe tercümesi: Nuri Gençosman, Ankara 1964, s.414-415).

6- Ahmed Avni Konuk; *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi* (Yayınlayanlar: Dr. Mustafa Tahrâlı-Dr. Selçuk Eraydın) İstanbul 1991'de yayınlanacak olan IV. cildin Mûsâ Fassî'nin yukarıda zikredilen cümlelerinin şerhine bakınız.

mutasavvıf ve tarîkat kurucusu olan Mevlânâ Celâleddîn Rûmî de (Ö.672/1273) "Benim söylediğim şey senin anlayışın mikdârıncadır"⁷ diyerek dinleyen halkın idrâkine göre söylediğini ifâde etmektedir. Ahmed Yesevî'nin Hikmet'lerinde görülen sâdelik, işlediği mevzûlarda din ve tasavvufun zâhir mevzû ve prensiplerine yer vermesi böyle bir mânevî zarûretten ileri geldiği anlaşılmaktadır. Fakat onun ilk nazarda hemen anlaşılabilecek bir üslup kullanması, sözlerinin daha başka derin mânâlar taşımadığı ve kendisinin din ve tasavvuftaki mânevî şahsiyetinin bu anlaşılanlardan ibâret olduğu kanâatini doğurmamalıdır. Gerçi Hikmet'lerin sathî ve zâhirî bir anlayışla okunması okuyucuyu böyle bir kanâate sürükleyebilir. Fakat İbnü'l-Arabî'nin belirttiği kâide göz önünde bulundurulacak olur ve Yesevî'nin eseri "avâm" idrak ve anlayışıyla değil, mümkün olduğunca "havâs" idrâk ve anlayışıyla değerlendirilecek olursa, tasavvuf ehlinin "havâs" dediği zümreden bir "hâs" (seçkin) velî-mutasavvıfla karşılaşırız.

Şöyle bir suâl sorabiliriz: Nasıl oluyor da din ve tasavvufun temel ve zâhirî esaslarını mevzû edinen ve bunları halkın anlayacağı sâde bir lisan ve üslup ile Hikmet'lerinde dile getiren bir şâir-mutasavvıf, sekiz asırdan beri millette ve beşeriyete hitap ederek "ölümsüzlük"e ulaşabilmiştir. Bu suâle Hikmet'lerin dînî ve tasavvufî mazmûnu, ihtivâ ettiği mânâları dikkatle tedkik etmek ve değerlendirmek sûretiyle cevap vermemiz mümkündür. Bizim burada bu suâle bütün genişliğiyle cevap veremeyeceğimiz tabiidir. Biz sâdece bir başlangıç olması temennîsiyle ancak bir kaç noktaya temas edebileceğiz.

Yesevî'nin Hikmet'lerinde dînî ve tasavvufî mevzûlar sâde bir üslup ve söyleyiş içinde "ıstılah"lar ve bâzan tasavvufî remz (sembol) ve işâretler ile anlatılmıştır. Büyük Türk mutasavvıflarından İsmâil Hakkı Bursevî (Ö.1137/1725) ilk devirlerde yaşayan evliyânın "remz ve işâret"ler ile iktifâ ettiklerini, "hakâyık" ve "vahdet"e dâir mevzûları lisan ve kalem ile tafsîl etmediklerini, bu bahislerin ancak Muhyiddin İbnü'l-Arabî ile ve ondan sonra dile getirildiğini⁸ söylemektedir. Prof.Dr.Fuâd Köprülü de "Muhyiddin Arabî'den sonra "vahdet" telakkîsini en geniş bir

7- A.g.e.; Aynı yer. Ve benzeri ifâdeler için bkz., F.Köprülü; A.g.e., s.176 not 33.

8- İsmâil Hakkı Bursevî; Kitâb-ı Silsile, s.28-29, (İstanbul 1291).

sûrette kucaklamış sûfilere sık sık rast geleceğiz"⁹ diyerek, dînî-tasavvufî edebiyâtın İbnü'l-Arabî öncesi ve sonrası gösterdiği husûsiyeti belirtmektedir. İ.Hakkı Bursevî'nin tasavvufî ve F.Köprülü'nün ilmî tesbitleri şunu göstermektedir ki, Hicrî ilk altı asır içinde yaşayan, aralarında Abdülkâdir Gîlânî (Ö.561/1166), Seyyid Ahmed er-Rifâî (Ö.578/1182) ve Hâce Ahmed Yesevî (Ö.562/1167) gibi tarikat kurucusu "pîr"lerin bulunduğu sûfiler ile İbnü'l-Arabî ve Mevlânâ'dan sonra yaşayan sûfî âlim ve şâirler arasında bâzı mevzûları dile getirip getirmemek bakımından bir farklılık olmakla berâber, umûma olan hitaplarında ve mânevî hakîkatlere dâir özü tebliğ etmekte aralarında bir fark yoktur. Büyük kütlelere hitap eden, gerek Hicrî 6. asır ve gerekse daha sonraki asırlarda yaşamış tarikat "pîr"leri ve mutasavvıfların eserlerinde biraz önce zikrettiğimiz üslup husûsiyetini görürüz.

Bu husûsiyetlerin, bizzat Ahmed Yesevî tarafından Dîvân-ı Hikmet'te dile getirildiğini şu mısra'larda görmekteyiz:

*Sözü dîdâr isteyen herkes için söyledim (s.55)*¹⁰

Yesevî, her ne kadar "herkes için" söylemişse de, Hikmet'lerinin derin ve ince mânâlar taşıdığını, bir "mânâ kânı" (mânâ kaynağı), Hz. Peygamber'in hadislerinin özü (kân-ı hadîs) ve "ma'nî-i Kur'ân" olduğunu ifade etmiştir:

Bu sözlerin herbirisi mânâ kânı (s.237)

Benim hikmetlerim kân-ı hadistir (s.277)

Benim hikmetlerim fermân-ı Sübhan

Okuyup anlasan, mânâ-yı Kur'an (s.277)

Benim hikmetlerim kudretli bir pîr

İşitenler şaşkın ve sersem olur (s.281)

Onun için sözlerinin âlimler, âşıklar ve "hâs"lar (seçkinler) tarafından lâıyıkıyla anlaşılabilceğini söylemiştir:

Kul Hâce Ahmed, sözünü câhillere söyleme

Söz söyleyip câhile, değersiz pula satma (s.131)

9- Fuâd Köprülü; A.g.e., s. 167. Ayrıca bkz., s.170, 176.

10- Burada zikredilen bütün beyitler Prof.Dr.K.Eraslan'ın hazırladığı Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler, Ankara 1983 adlı eserden alınmıştır. Beyitlerin yanındaki numaralar bu kitaptan alındığı sayfaları göstermektedir.

Âkıl isen bir söz ile tamam kıldım (s.137)
 Bu dünyâdan inci, cevher alayım desen
 Candan geçen seçkin kulları alır imiş (s.225)
 Benim hikmetimi âşıkâ deyin
 Gönlü ayna gibi sâdıkâ deyin (s.277)
 Benim hikmetimi bilgin işitsin
 Sözüm destan kulup maksada yetsin (s.281)

Bu ve daha bâzı husûsiyetler taşıyan Hikmet'lerinin "ölümsüz" olduğunu söyler:

Garip Ahmed sözü aslâ eskimez
 Eğer yer altına girse, çürümez (s.275)

Dîvân-ı Hikmet'te yer alan bu mısra'larda, halkın anlayışı üzere sâde ve basit söyleyişin altında derin mânâlar ve ebedî hakîkatlerin ifâde edilmiş olduğunu, bizzat Ahmed Yesevî dile getirmiştir.

Tarîkat sâhibi bir "pîr" ve mutasavvıf şâir olarak, bugün kendisine izâfe edilen Hikmet'lerinde açıkça görüldüğü gibi, dînin zâhir ve temel esaslarını ve tasavvufun altı asırdır belirlenmiş ana mevzûlarını açık bir lisanla anlatmıştır. Bu ıstılahlı ve bâzan tasavvufî remz ve işâretler ihtivâ eden ifâdeler üzerinde durulacak olursa, ilk nazarda anlaşılan mânâlar ile berâber başka şeylerin de söylendiğini görebiliriz. Bunun için bu ıstılah ve remzlerin açıklanması lâzımdır. Biz bu tebliğde bir kaç ıstılah ve remzli ifâde üzerinde durarak bu yolda yapılacak tedkik ve çalışmaların faydasına işâret etmek istiyoruz.

A.Yesevî Hikmet'lerinde:

Hak'tan işitip bu sözleri dedim işte (s.59)
 Hoş gâibden kulağıma ilham geldi (s.77)
 Otuz dörtte âlim olup bilen oldum
 Hikmet söyle! dedi Rabbim, diyen oldum (s.85)

Diyerek söylediği mânâları "Hak'tan işittiğini", "ilhâm" şûretiyle, Rabb'ın "Hikmet söyle!" emri üzerine söylediğini belirtmektedir. Diğer büyük sûfilerin söz ve yazılarında da bu çeşit beyan ve ifâdelere sık sık rastlamak mümkündür. Yesevî'nin bu ifâdeleri onun herhangi bir şâir ve sıradan bir şâir-mutasavvıf olmadığını göstermektedir. "Hak'tan işitir olmak" seviyesi, tasavvuf yolunda nazarı bir bilgi ile ulaşılabilecek merteye değildir. Böyle bir iddiâda bulunmak da, bu yolda yürüyen her kişinin kârı değil-

dir. "Hâl" olarak bu mertebeye yükselmemiş kimseyi, "kāl"i yâni sözleri ve davranışlarındaki tutarsızlıklar yalanlar. Onun için Hikmet'lerin "Hak'tan mülhem" sözler olarak asırlarca Yesevî dervişleri tarafından kabul edilmesi, bu sözlerin tasavvuf yolunda "hakîkat" payı taşımasındandır.

Kur'ân-ı Kerim'de Mûsâ (a.s.) ile sohbet edip ona "ilm-i ledün"¹¹ den bahseden Hızır (a.s.) ile defâlarca görüştüğünü belirten A.Yesevî'nin menâkıbı ve Hikmet'leri göstermektedir ki, o, "hakâyık ilmi" de denilen "ledün ilmi"ni iktisap etmek imkânına ulaşmıştır. Hızır (a.s.) ile buluşup görüşmek ve sohbet etmek, diğer büyük mutasavvıfların eserlerinde ve menkıbelerinde de söz konusu edilmiştir.¹²

Yesevî'nin çeşitli beyitlerde dile getirdiği "şerîat, tarîkat, hakîkat ve mârifet" mefhumları, denilebilir ki, bütün dînî ve tasavvufî bilgileri ihtivâ eden dört şumullü ıstılahtır. Bu dört mefhûmun ifâde ettiği mânâları bir "pîr eteğinden tutup"¹³, bir "mürşid" önünde mânevî ve fıkîrî terbiye yâni "seyr ü sülûk" geçirerek bilfiil öğrenip "hâl" eden, nazarî ve aklî ilimlerden farklı olan "ilâhî ilim ve hikmet" sâhasına girmiş olur. Önce bir derviş olarak bir mürşidin önünde bu merhaleleri geçen ve sonra binlerce derviş yetiştirecek mânevî bir usûl yâni "tarîkat" vaz' ederek "tarîkat pîri" olan Yesevî bunu şöylece dile getirmektedir:

Îman postu şerîattır, tarîkat bil esâsını

Tarîkate giren Hak'tan nasip aldı dostlar (s.87)

Tarîkattir bu yol, adını bilse derviş

Mârifetin metândan alsa derviş

Başka yollar beyhûdedir sansa derviş

Hakîkatin meydanında er o olur (s.195)

Bu dört mefhum lâıyıkı vechile anlaşıldığı takdirde, "geniş yol, büyük cadde" demek olan "şerîat" içinde diğerlerinin mevcut olduğu, bunlardan birinin diğerini ortadan kaldırmasının aslâ bahis mevzûu olmadığı görülmektedir. Bu dört mefhûmun "hâlen" ve bilfiil bütünlüğü ve terkîbî dinde ve

11- Kur'ân-ı Kerim, Kehf Sûresi, 18/65.

12- Meselâ Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin Hızır ile görüşmesi hakkında bkz., Mustafa Tahralı; Ahmad al-Rifâî sa Vie, son Oeuvre et sa Tariqa (Doktora tezi, Paris 1973), s.125-126; Hızır hakkında bâzı görüş ve yorumlar için bkz.; Ahmed Avni Konuk; A.g.e., C.I, s.34, C.II, 89-90, 148, C. III, 130, C. IV. Mûsâ Fassı ve şerhi.

13- Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler, s.119

tasavvufta "kemâl"ın işâretidir ki, Hâce Ahmed Yesevî bunu şahsında gerçekleştirenlerden biridir.

Tarîkate giren dervişin yüksek gâyelerinden biri "ölmeden önce ölmek"tir. Yesevî bu fikri Hikmet'lerinde bir çok defâ dile getirmiş ve bu keyfiyeti önce kendi tatmış, kendi yaşamış, sonra da müridlere tavsiye etmiştir:

Ölmeden önce can vermenin derdini çektim (s.99)

Kul Hâce Ahmed, nâsih olsan, kendine ol!

Âşık olsan candan geçip bir defâ öl! (s.115)

Âşıkları ölmeden önce ölüp imiş (s.231)

Diriyken, ölmeden dîdâr arzû kılmanın dostlar (s.181)

Dîdâr dileyip terk eylesen mâsivâyı

Ölmeden önce vücûdunu eyle fânî (s.205)

Tasavvuf yolunda mürşid ancak önce kendi tattığı, yaşadığı ve hâl ettiği şeyi, daha sonra talebesine tâlim edebilir. Onun için "ölmeden önce ölmemiş" bir mürşidin dervişine nazârî bir yolla bunu öğretmesi ve yaşatması mümkün değildir. Şerîatte Allâh'ın varlığına ve birliğine îman edilip emir ve nehiyelerine riâyet edilir. O'nun "cemâl"ini, "vech"ini, "dîdâr"ını görmek dileyen tarîkat ve hakîkat yolcusunun bu gâyeye ulaşabilmesi için "ölmeden önce ölmesi" yâni kendi beşeriyetini belirleyen bütün nefsânî vasıflarını fânî kılması, güzel ahlâk ile muttasıf olması, "mâsivâ"yı yâni Hakk'ın gayri denilen herşeyi kalben terketmesi ve Hak varlığı önünde mâsivâyı yok bilmesi gerekir. "Tabîî ölüm"le mecbûren terkedilen, beşerî ve hayvânî duygu ve vasıflar ile yaşanan bu dünyâ, eğer "irâdî ölüm" ile daha hayatta iken terkedilebilirse, ölüm sonrası elde edilecek olan mârifet ve müşâhede, içinde bulunduğumuz bu âlemde gerçekleşebilecektir.¹⁴

Tasavvufta, "ölmeden önce ölmek", "mâsivâyı terk etmek", "dîdâr görmek" ve "lâ-mekâna erişmek" gibi bütün hedef ve muradların ele geçirilmesi, bir "pîr-i muğân ve "mürşid"ın "eteğinden tutmak" ve ona "hizmet etmek" sûretiyle mümkün olabilir.

Mürşid olmadan aslâ murad bulmadılar

Hizmet kulmadan Hakk'a vâsıl olmadılar (s.191)

Murad, maksad pirden imiş, bilin dostlar (s.189)

Hizmet kıl ki pîr-i muğân elinden tutsun

14- "İrâdî ölüm" hakkında bkz., A.Avni Konuk; A.g.e., C.I, 74,75,77, C.II, 35,149,225, C.III, 308.

Hizmet kılan murâdına yeter dōstlar (s.171)

Bir kâmil mürşide intisap ve hizmet zarûreti bütün mutasavvıflar tarafından gerek şiir ve gerekse nesir diliyle tasavvufun bir temel esâsı olarak belirtilmiştir.¹⁵ Her din bir peygamber-mürşid tarafından tebliğ ve tâlim edildiği gibi, o dînin tasavvufu da, tâlim ve terbiye silsilesi o peygambere ulaşan "kemâl" sâhibi bir "mürşid" tarafından, kendisine tâbi' olan "mürîd"e tâlim ve telkin olunmuştur.¹⁵ Hâce Ahmed Yesevî'nin İslâm Peygamberi'ne hem nesep ve hem de tarîkat silsilesi bakımından mensup olduğu bilindiği gibi, ayrıca Hikmet'lerde de ifâde edilmiştir.

Her "şeyhim" diyen kimse talebesini kemâl durağına ulaştıramaz. Onun için Yesevî sahte veyâ noksan şeyhlerin mevcut olduğuna işâret etmiş:

*Şeyhim diye başkaldıran Hakk'a rakîb
Benlik kılıp Sübhân'ına olmaz habîb
Bîdâr olup dertsizlere olmaz tabîb
Bu dünyâyı mü'minlere zindan kılar (s.211)*

Diyerek, diğer büyük mürşidler gibi, tasavvuf yoluna yönelenleri îkaz etmiştir.

A.Yesevî'nin ısrarla üzerinde durduğu ana mevzûlardan biri de "aşk"tır. Aşk hakkında söylediği beyitler, tasavvuf ehlinin asırlarca bu mevzûda söylediklerinin âdetâ bir hulâsasıdır. Aşk, Allah yolcusunun en bâriz vasfıdır; aşkı âşık olmayana anlatmak mümkün değildir.

*Aşk derdini dertsizlere demek olmaz (s.119)
Ey habersiz, aşk ehlinden beyan sorma (s.119)*

"Âşık derviş" aşk hâletini, kendi üzerindeki te'sirlerini tasvir etmek sûretiyle bize anlatabilir. Allâh'a ulaşmak isteyen dindara Yesevî şöyle seslenir:

*Zâhid olma, âbid olma, âşık ol sen
Aşksızların hem cânı yok, îmânı yok (s.121)
Zirâ "zühd" ve "ibâdet" ehli, eğer aşksız iseler, yolda kalmışlardır:
Aşksızları gördüm ise yolda kaldı
O sebepten aşk dükkânını kurdum işte (s.73)*

15- M.Tahrallı; Tasavvuf Târîhi Ders Notları (basılmamış), s.1-3; Dr.Selçuk Eraydın; Tasavvuf ve Tarikatlar, İstanbul 1990 (3. baskı) s.100,129-133.

Onun için "Bütün işlerden âşıklığı ben zor bildim" (s.161) diyen fakat bu makâma erişen A.Yesevî, "tarikat"inde aşk yolunu seçmiş ve Allah yolunda aşkı rehber ve binek bilmıştır. Onun için "tâlib"lere tattığı bu aşktan bol bol vermiş, onda yok olmayı dilemiştir:

Tâliblere aşk dükkânını çokça kurdum (s.85)

Aşk yolunda yok olayım Bir ve Vâr'ım (s.161)

Âşıkları Hakk'a doğru uçar dostlar (s.165)

Muhabbetin Burâk'ına binip yürüyen

Aşk bağında nevâ kılıp yürür olur (s.249)

İnsanı hayvandan ayıran, ona insanlık vasfını kazandıran da aşktır:

Dertsiz insan insan değil, bunu anla

Aşksız insan hayvan cinsi bunu dinle (s.133)

Âşık olmak için "ölmeden önce ölmek" ve "şom nefsinı öldürmek" lâzımdır:

Aşk bağıni mihnet ile göğertmesen

Hor görülp şom nefsinı öldürmesen

"Allah" deyip içine nur doldurmasan

Vallah billah sende aşkın nişânı yok (s.117)

Âşık olsan candan geçip bir defâ öl (s.115)

Âşıkları ölmeden önce ölür imiş (s.231)

"Aşk" ile ölmeden önce ölenler artık ebedî bir hayâta ulaşıp ölümsüz olurlar:

Gerçek âşıklar dâim diri, ölücü değil

Ruhlârı da yer altına girici değil (s.239)

Bu beyitlerden anlaşıldığı üzere, diğer büyük mutasavvıflar gibi, A.Yesevî'yi de ölümsüz kılan, sâdece onun san'atı ve söylemiş olduğu sözler değil, insanı ölümsüz kılan bahsettiği bu "aşk"a ulaşmış olmasıdır diyebiliriz. Böylece "âşık" Yesevî "âb-ı hayât"ı içmiş, ölümsüzlüğe ermiş Hızır ve İlyas ile dostluk kurup görüşmeye imkân bulmuştur:

Hâcet değil âşıklara bağ ve çemen

Hızır İlyas yoldaş kılıp yürür olur (s.247)

Zâhid âbid bu mânâyı bilici değil

Gerçek âşıklar insanların Hızır'ı olur (s.239)

"Gerçek âşık" olan Ahmed Yesevî milleti içinde ölümsüzlüğe erdiği gibi, kendini seven halkının Hızır'ı olmuş, onlara ölümsüzlük yolunu gös-

termiştir.

Aşk ateşi insanın gönlüne düşünce her şeyi, "benlik" ve "ikilik" fikri-
ni yakıp yok eder. Hakk'ı tanımak ve O'nun "vahdetini idrak için aşk
lâzımdır.

*Aşkı değse kavurup yandırır cânı, teni
Aşkı değse vîran kılar "ben" fikrini (mâ vü meni)
Aşk olmasa tanımak olmaz Mevlâm seni
Her ne kulsan âşık kıl sen Perverdigâr (s.161)
Boş hevesler, ben-sen fikrini terk edenler
Gerçek âşıktır, aslâ onun yalanı yok (s.117)*

Tasavvuf sâhasının büyükleri İslâm'ın îman esâsı olan "tevhîd"i aşk
anlayışı içinde de dile getirmişlerdir. Bu mısra'larda ifâde edilen de bu-
dur. İnsanda "ben ve sen" yâni "ikilik" vehmi var oldukça, kendi varlığını
Hakk'ın varlığı karşısında bir müstakil varlık olarak var zannettikçe
Mevlâ'sını hakkıyla tanımak mümkün değildir. Can ve ten, yâni insanın
kendi varlığı, aşk ile yanıp vîran olduğu ve böylece "ikilik"¹⁶ ortadan
kalktığı vakit Mevlâ bilinmiş ve "tevhîd" in hakîkatine erişilmiş olur.
Yesevî'nin oldukça kapalı söylediği bu mânâ, sonraki asırlarda yetişen
sûfî şâirlerin daha açık ve serbest ifâdelerle söyleyecekleri, dile getirecek-
leri bir ana fikirdir.

*Aşk pâdişâh, âşık fakîr, nefes alamaz
Hak'tan izin almayınca konuşamaz (s.109)*

Diyen "âşık" Yesevî söylediklerini ancak "izin" ile söylediğini, söylemesi
mümkün olup da söyleyemediklerini "izin" olmadığı için söylemediğini
bu beyitte ifâde etmektedir.

*Âşıklara had ne ola, mâşûk söyler
Ağzı demez, dili demez, gönli söyler (s.217)*

Beytiyle de âşık dilinden söyleyenin "mâşûk" olduğunu belirtmektedir ki,
bu da "tevhîd" in hakîkatı gereğidir.

Şimdi de Hikmet'lerde remzî (sembolik) bir ıstılah olan "lâmekân"
mefhûmu üzerinde kısaca durmak istiyoruz.

16- "İkilik" (isneyniyet) kavramı ve yorumu ile ilgili olarak bkz., A.Avni Konuk; A.g.e., C.I, 30,46,239,257, C.II, 53,78,146,157, C.III, 76,108,109,166,308. Yesevî'nin kullandığı "men ü mâ" tâbirinin Mevlânâ tarafından kullanılışı ve yorumu için kezâ, A.g.e., C.III, 76.

Mutasavvıfların sözlerinden ve Yesevî'nin Hikmet'lerinden anlaşıldığına göre "aşk" insanı zamandan ve mekândan münezzeğ olan Hak katına ulaştırmakta ve böylece âşık da zaman ve mekân kayıtlarından kurtulmuş olmaktadır. Beşerin zaman ve mekân üstüne çıkması, zaman ve mekânı aşması cismen mümkün olmadığı gibi, aklen de muhâl görünür. İşte bu imkânsız görülen şey, diğer büyük sûfler gibi, Ahmed Yesevî için de "aşk" sâyesinde mümkün olmuştur:

Aşk makâmı türlü makam, aklın yetmez

Lâ-mekânda Hak'tan dersler aldım işte (s.105)

Aklımı alıp, şaşkın kılıp aşkını saldı

Lâ-mekânda Hak'tan dersler aldım işte (s.105)

Aşk ile ölmeden önce ölünce âşık o makâma ulaşır:

Nefsim ölüp lâ-mekâna yükseldim işte (s.61)

Pîr-i muğan cür'asından katre tattım

Gönül kuşu lâ-mekâna ulaştı dostlar (s.87)

"Vahdet şarabı"nın içildiği, "ikilik"in ortadan kalktığı bir makamdır:

İşret kılıp, vahdet şarabından doyastıya içip

Lâ-mekânda Hak'tan dersler aldım işte (s.105)

Yesevî'nin dersler aldığı "lâ-mekân" ile sembolik olarak anlatılmak istenen, mutasavvıflara göre, "gönül âlemi"dir. Çünkü zaman ve mekândan hâriç olan Ceberût âleminin nurları ve Lâhût âleminin sırları "gönül"de tecellî etmektedir. Zîrâ Hz. Peygamber'e izâfe edilen kudsî hadiste Allah şöyle buyurmuştur: "Ben ne arzıma ve ne de semâma sığarım. Fakat mü'min kulunun kalbine sığarım." Şu halde zamandan ve mekândan berî olan Hakk'a mesken olan gönül de zaman ve mekân kayıtlarından âzâdedir. Öyleyse "lâ-mekân" âlem-i vahdet ve bu âlemin zuhûruna mahal olan irfan sâhiplerinin mücellâ, sâf ve pâk olan gönülleri-
dir.¹⁷ Onun için Yesevî:

Gönül gözünü parlatmadan tâat kılınsa

Dergâhında makbul olmaz bildim işte (s.105)

diyor. Zaman ve mekânı aşmak, ötelere geçmek mazmûnu şu mısra'larda başka bir söyleyiş ile de ifâde edilmiştir:

Arş, Kürsü, Levh'den geçip Kalem'i gezdim (s.89)

17- İsmâîl Hakkı Bursevî; Şerhu'l-Muhammediyye, C.II, s.26 (Mısır 1294).

Arş ve Kürsü pâyesini varıp kucakladım (s.67)

Arş üstünde namaz kılıp dizimi büktüm (s.67)

Âşik:

Arş ve Kürsü, Levh ve Kalem tayran kılar (s.205)

Bu mısra'larda A.Yesevî "merâtib-i vücûd" seyrini tamamladığını, varlığın hakîkatine kadar yükselerek "mânevî urûc"unu gerçekleştirdiğini sembolik bir dil ile söylemektedir ki, bu "urûc"u gerçekleştirenler "insân-ı kâmil"lerdir.¹⁸

A.Yesevî'nin Hikmet'lerinde sözünü ettiği, Hz. Peygamber'in kendisine ulaştırılmasını isteyerek Arslan Baba'ya emânet ettiği "hurma"nın taşıdığı sembolik mânânın ne olabileceği üzerinde bir kaç kelime ile durarak tebliğimize son vereceğiz. Hikmet'lerinde Yesevî:

"Hak Mustafâ emânetini lutf edin!" dedim (s.61)

Dört yaşında hak Mustafâ hurma verdi (s.69)

Söz edince hurmadan bana korku verdiler (s.129)

Ağzını aç ey çocuk, emânetini vereyim (s.129)

Ağız açtım, saldılar, hurma kokusu kıldı mest

İki âlemden geçip vallah oldum Hak-perest (s.131)

Mısra'larında "hurma" remzi ile, Arslan Baba vâsıtasıyla, Hz. Peygamber'den doğrudan doğruya "emânet" olarak getirilip kendisine verilen "mânevî bir şey" kasdedildiğini düşünebiliriz. Zîrâ bu "hurma" onu "iki âlemden geçirip mest kıldığına" göre, sözü edilen şey hurmanın maddesi değildir. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen "hurma" kelimesine mutasavvıfların verdiği "işârî" (sembolik) mânâyı burada göz önünde bulunduracak olursak, bunun "ilâhî mârifet ve hakikatler, mevhibeler, mânevî haller, ilâhî sıfatların tecellîleri"¹⁹, "ahlâk-ı hamîde ve meyvaları olan müşâhede, mükâşefe ve mânevî haller"²⁰ olabileceğini söylememiz mümkündür. Hz.

18- Merâtib-i vücûd ve insân-ı kâmil hakkında bkz. A.Avni Konuk; A.g.e., C.I, s.4-68.

19- Kemâleddîn Abdurrezzâk el-Kâşânî es-Semerikandî, Te'vilât-ı Kâşâniyye adlı tasavvufî tefsîrinde, Meryem Süresi'nin 25-26. âyetlerinde geçen "hurma" kelimesine, işârî ve remzî olarak bu mânâları vermiştir. Kâşânî'nin bu eseri Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm adı ile M.Ibnü'l-Arabî'ye izâfe edilerek 1968 de Beyrut'ta basılmıştır. Bkz. zikredilen âyetin tefsîri, C.II, 14. Bu tefsîrin Ali Rıza Doksanyedi tarafından yapılan Türkçe tercümesi Te'vilât-ı Kâşâniyye adıyla üç cilt hâlinde M.Vehbi Güloğlu tarafından yayınlanmıştır, Ankara 1987-1988.

20- İ.Hakkı Bursevî Rûhu'l-Beyân adlı tefsîrinde, Nahl Süresi 10-11. âyetlerinde (C.V., s.16) geçen "hurma" kelimesine bu işârî ve remzî mânâları vermiştir.

Peygamber'den A.Yesevî'ye Arslan Baba vâsıtasıyla ulaştırılan "hurma" remzi ile ifâde edilen bu mânevî değerlerin Muhammedî ahlâk, Muhammedî irfan, ilâhî aşk ve mârifet olduğu Hikmet'lerinde işlediği mevzûlardan da anlaşılmaktadır. Daha net ve vâzih bir yorumlama için tasavvufta kullanılan remz ve işâretler hakkında inceleme ve çalışmalar yapmak lâzımdır.

Gerçekten bir vâris-i muhammedî ve insân-ı kâmil olan Ahmed Yesevî, vaz' ettiği tarîkati ve devrinde yetiştirdiği mürid ve talebeleriyle "Pîr-i Türkistan" sıfatıyla bir büyük evliyâ olarak şöhret kazanmıştır. Diğer taraftan Türk dili ve edebiyâtında bir büyük çığır açmış, kendisinden sonra gelecek olan Yûnus Emre, Eşrefoğlu Rûmî, Niyâzî-i Mısırî, Azîz Mahmûd Hüdâyî gibi Anadolu, Süleyman Atâ ve daha birçok Türkistan tekke şâirlerine, ruh ve mânâda olduğu gibi, dil ve nazımda da rehberlik etmiş, Türk tasavvuf şiirinin "pîr"i olmuştur. Onun rehberliğinde Türk dili ile yazılmış tasavvufî-edebî eserler İslâm edebiyâtı içinde ayrı bir kol teşkil etmiş ve sağlam bir yer alabilmiştir. A.Yesevî'nin XII. milâdî asırda tohumunu atarak gerçekleştirdiği bu büyük iş, onun bir "insân-ı kâmil", bir "pîr" oluşunun, yâni mânevî şahsiyetinin netîcesidir. Zîrâ o, "sekiz asırdır zamânın bütün inkılaplarına ve zevk değişmelerine mukâvemet ederek yaşayan, sekiz asırdır bir çok şâire taklid örneği olan, büyük halk kitlesinin zevkine asırlarca nâzımlık vazîfesi ifâ eden bir edebî eser"²¹ vücûda getirmiştir. Onun diktiği Türk tasavvuf şiiri ağacı Yûnus Emre'nin dilinde Anadolu'da kemâlini bulmuş, olgun meyvalarını vermiştir. İsmâîl Hakkı Bursevî'nin "Yûnus Emre'den bu kadar makâlât-ı tevhîd ve kelimât-ı irfân sâdır olmuştur ki, kimseye maddûr değildir. Onun için bu bâbda hâtimetü'l-müteahhirîndir (kendinden önceki son devir sûfî şâirlerin hâtimesidir). Zîrâ söylemediği mazmûn kalmamış ve türki sözlerde onun kelimâtına muâdil gelmemiştir. Kendi tercümânü'l-gayb ve lisânü'l-feyz ve kâlib-ı nazmı rûhu'l-maânî perver ve hân-ı ma'rifetine erbâb-ı feyz tufeylîdir"²² şeklinde Yûnus Emre hakkında söylediği bu sözleri, Hâce Ahmed Yesevî için de söylememiz mümkündür sanıyoruz. Zîrâ Yûnus'un dile getirdiklerine ilk defâ Türkçe'de şekil ve üslup veren,

21- Fuâd Köprülü; A.g.e., s.139.

22- I.Hakkı Bursevî; Rûhu'l-Mesnevî, C.I, s.68-69 (İstanbul 1287).

bu bakımdan Yûnus'un da rehberi ve "pîr"i olan odur.

Siyâsî, sosyal, fikrî ve edebî buhranların yaşandığı XIII-XIV. asırlarda Türk topluluklarına mânevî ve edebî rehberlik etmiş ve örnek olmuş olan Ahmed Yesevî'den XX. asır insan toplulukları ve kendi milletinin istifâde edeceği pek çok şey vardır. Yenilenme ve yeniden kuruluş devirlerinde, Türk din ve tasavvuf şiirinin pîri olan ve ölümsüzlük mertebesine erişmiş bu büyük şahsiyetin gönülleri birleştiren, ihtilafları çözen merkezî bir rol oynayacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Zîrâ onun "sâde, fakat te'sirli san'atı, ihlâsı, îmânı ve şerâat hudutlarına saygılı heyecan ve coşkunluğu ile, değil yalnız zamânına, Türklüğün kader dünyâsına, asırlarca yol göstermiş ve göstermekte olan bir canlı prensip ve sönmeyen bir Orta-Asya meş'alesi"²³ olduğu edebî eseri ve mânevî şahsiyeti hakkında yapılacak araştırma ve incelemelerle daha iyi anlaşılabacaktır.

23- Sâmîha Ayverdi; Ahmed Yesevî (Yazarın Hâtıralarla Başbaşa, İstanbul 1977 kitabı içinde) s.117.

İKTİSÂDÎ BÜTÜNLEŞME TEMÂYÜLLERİNİN TÜRK DÜNYÂSI ÜZERİNDEKİ SOSYO-KÜLTÜREL TESİRLERİ

Doç. Dr. Vildan SERİN

Dünyamız 1980'li yıllarda eşi görülmemiş bir şekilde hızlı bir değişme sürecine girmiştir. Bizlerden yüz, yüzelli yıl sonra dünyâya gelerek târih yazacak olan ilim adamları, Marksist teorinin yıkıldığı ekonomik menfaatlerin, ideolojilerin, önüne geçtiği sanayi toplumundan bilgi toplumuna, işgücü ağırlıklı teknolojiyen yüksek teknolojiye, kurumların (IMF-Dünya Bankası gibi) yardımlarından kendi kendine yardıma, temsilci demokrasiden, iştirakçi demokrasiye, merkezî idârelerden mahallî idârelere, kuzeyden güneye, sınırlı alternatiflerden, çeşitli alternatiflere doğru geçiş vetiresinin gerçekleştiği bu yılları, belki de yeni bir çağın başlangıcı olarak kabul edeceklerdir.

I-ARTAN İKTİSÂDÎ BÜTÜNLEŞME TEMÂYÜLLERİ

II. Dünyâ Savaşı'na kadar olan dönemde, gerek dünyâda gerek Türkiye'de kendi kendine yeterliliği esas alan bir ekonomi anlayışı vardı, 1923-46 döneminde Türkiye'de dış borçların, bütçe açığının olmamasına karşılık, ekonomik büyüme de gerçekleştirilememiştir.

Savaş sonrası parçalanmış, yerle bir edilmiş Avrupa ülkelerinde ne para ne de mal bulunuyordu. Amerika mal bolluğu yaşamaktaydı. Bunun için Amerika uluslararası ticareti geliştirmek için Marshall ve Truman yardımlarının yanısıra, Bretton Wood kasabasında kendi tezi olan White

planını kabul ettirerek "Ayarlanabilir Sabit Kur Sistemi" adını verdiği uluslararası para sistemini de kurmuştur. Ayrıca üye ülkelerin rezervlerinde azalma olduğunda kredi alabilecekleri IMF (Uluslararası Para Fonu) gibi kurumlar aracılığı ile, üye ülkelerin millî para ve mâliye politikalarına da müdâhale etmeye başlamıştır. Bu ise millî irâdeyi temsil eden hükûmetlerin de üstünde uluslararası finansman kuruluşlarının yer almasına sebep olmuştur.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra hızlanan uluslararası ticâret günümüzde daha da önem kazanmakta, özellikle az gelişmiş ülkeler ihrâcat gelirlerini artırarak ekonomik kalkınma modelleri uygulamaktadırlar. Bütün bunlar geleneksel teorilerin itilmesine yol açmaktadır.

Ülkelerin iklimlerinin, kültürlerinin, kaynaklarının, insan gücünün niteliklerinin farklı oluşu, mukâyeseli avantajlara göre ülkeleri ihtisaslaşmaya sevk etmektedir. Bu da, uluslararası ticâreti ve rekâbeti artırırken, ticâreti engelleyici, sınırları kaldıracı, parasal ve malî entegrasyonu sağlayıcı tedbirleri de berâberinde getirmektedir. Dünyâda iktisâdî bütünleşme temâyülleri de artmaktadır. Bugün dünyâ gelirin % 60'ı AT, ABD ve Japonya arasında paylaşılmaktadır.

I- A- MİLLÎ EKONOMİK HÜKÜMRÂNLIK İSTEĞİ İLE BÜTÜNLEŞME İHTİYÂCI ARASINDAKİ ÇATIŞMA

Ekonomiler geliştikçe, modernize oldukça hem hammadde kaynaklarına ihtiyaçları artacak hem de îmalat hacmindeki artışlara bağlı olarak ihrâcat ve ithâlatlarında yükselişler görülecektir. Böylece ekonomiler gittikçe global bir ekonomiyle daha fazla bütünleşmeye başladılar. Bu da teknoloji transferi sağlamakta, büyük ölçekli ekonomilerin faydalarını getirmekte, dünyâ kaynaklarının daha tesirli ve akılcı kullanımını temin etmektedir.

Ekonomide bütünleşmenin en önemli sebeplerinden biri ekonomik ölçeklerdir. Modern îmalat teknolojileri ve araştırmaları, kalkınma gayretleri ile birleşmiştir. Meselâ azotlu gübre üretimindeki yeni teknikler üretim mâliyetlerini üçte bir oranında azaltmaktadır. Araştırma ve kalkınma mâliyetleri teknolojide çok yüksektir. Bu konuda komputer endüstrisinde **International Business Machiness** dünyâ piyasasının % 70'ni elinde tutmaktadır¹. Bu modernleşme sürecinde ülkeler yurt dışından tekno-

1- Brown Lester, World Without Borders, Random House, New York 1972, s.189.

loji alabilmek için sermâye, patent ve lisans haklarını da ithal etmektedirler. Uluslararası teknoloji alış ve satışları günümüzde yeni bir kavram olarak ödemeler dengesinde önem kazanmakta, gelişmekte olan ülkelerin dövizleri ithal edilen teknolojilere akmaktadır. ABD ödemeler dengesinde en fazla teknolojik fazlaya sâhiptir.

Ekonomik bütünleşmenin bir diğer önemli sebebi de hayâtî önem taşıyan mâdenlere olan ihtiyaçtır. Bilinen rezervler genellikle birkaç bölgede yoğunlaşmıştır. Dünyânın hiçbir yeri bütün mâdenler bakımından kendi kendine yeterli değildir. Kuzey Amerika nisbî olarak molibden zengin iken mangenez ve kalay üretiminde fakirdir. Buna karşılık Asya kalay ve mangenezde daha zengindir. Mâdencilik sektörü, tarım kadar önemlidir. **ABD dünyâ mâdenlerinin dörtte birini tüketmektedir.** Amerikalılar sermâye ile birlikte diğer ülkelerden ortalama 20 misli daha fazla metal cevheri tüketmektedirler. Yapılan bir araştırmaya göre ABD'de 2000 yılında ithal yüzdesi, alüminyumda % 98'e, kromda % 100'e, bakırda % 56'ya, kalayda % 100'e, demirde % 67'ye, manganezde % 100'e, nikelde % 89'a, fosfor'da % 2'ye, potasyumda % 61, çinkoda % 84'e çıkacaktır². Bu bağımlılık ABD'nin çok liberal bir dış ticareti desteklemesine sebep olmaktadır. Gelecekte hammadde ithal edebilmek için dövize ihtiyacı olacaktır.

Tüketimdeki artışlar ve rezervlerin kıtlığı dünyâyı yeni kaynak arızı arayışına yöneltmekte, çok uluslu şirketler gelişmekte olan ve gerikalmış ülkelere madencilik sektörüne yüksek teknolojiye girmektedir.

Enerjide karşılıklı dayanışma da ülkelerin birbirine bağımlılığını artıran önemli faktörlerdendir.

Telekomünikasyon ağının gelişmesi³ dünyâyı küçülttükçe, ekonomik şahadaki güçbirliği de artmaktadır. Bu bütünleşmeyi, uluslararası finansal akışı yavaşlatan ticârî engellerin kaldırılması, bankacılık, tahvil alım satımı ve sigortacılığı da içine alan finans hizmetlerinin serbest rekâbete açılması desteklemektedir.

2- Brown, a.g.e. S.194.

3- Günümüzde uluslararası bilgi yolu sisteminin temelleri fiber-optik kablolar aracılığıyla atılmaktadır. Fiber optik kablo aracılığı ile yapılan haberleşmeler bakır tel aracılığı ile yapılandan daha çabuk ve pürüzsüz gerçekleşiyor. 1992'ye gelindiğinde 16 milyon milin üzerinde fiber-optik kablo devreye girecek. Kuzey Amerika, Avrupa, Asya ve Avustralya'da da fiber-optik kablolar döşenmektedir.

Sınırları olmayan bir Avrupa kurulması için 1992 sonu, hedef târih olarak tesbit edilmiştir. 1992'de İspanyol bir doktor, Fransa'da muayahane açabilecek, bir Japon işadamı Avrupa Topluluğu ülkelerinden herhangi birine girerken gümrükten bir defâ geçerek, diğer on bir ülkeyi ziyaret edebilecek, hükûmet sözleşmeleri telekomünikasyon ve halka açık diğer malların ihâleleri sınırlar ötesi rekâbete açılacak, sınırlardaki kontroller kalkacağı için, teslîmat zamanları ve mâliyetler yarıya inecek, şirketler kendi ülkelerinde olduğu gibi, topluluk içersinde de rahatça rekâbet edebilecekler, ülkelerarası fiyat farkları ortadan kalkacak, AT vatandaşları istedikleri Avrupa ülkesinden emekli olabilecekler, satın alınan dayanıklı tüketim malları ortak garanti sistemi çerçevesinde tâmir edilebilecektir.

Avrupa Topluluğu'nun yanısıra, ABD ile Kanada Kuzey Amerika'da, Pasifik kuşağında Japonya önderliğinde, ekonomik güçler bütünleşmektedir. Bu gelişme çizgisi içinde, aşırı ekonomik milliyetçilik, gelişmekte olan ülkelerin modernizasyonunu, yabancı sermâye ve teknoloji, bilgi akışını engelleyerek geciktirecektir. Bununla berâber bir GATT'a üyelik, ülkeye uluslararası ticârî ilişkilerinde belirli yükümlülükler getirmekte, millî ekonomik hükümlerini sınırlandırmakta, bağımsız para ve mâliye politikaları uygulamasını zorlaştırmaktadır.

Thatcher'in düşüşünde "Kelle Vergisi" kadar Avrupa Para Birliği'ne karşı oluşu da önemli rol oynamıştır. Thatcher Avrupa Para Birliği ve para biriminin (ECU) kabûlünün İngiltere'nin iç ekonomik işlerine bir müdâhaleye yol açacağına inanıyordu. Bütün iktisâdî bütünleşme temâyülllerinin yanında, ekonomik milliyetçilik kendini farklı şekillerde göstermektedir. ABD'de Hong Kong, Tayvan, Hindistan gibi düşük mâliyetli tekstil ihrâcatçılarına karşı emek gurupları tepkiler göstermektedir. Yine ABD'de çelik sektörü Avrupa ve Japonya'dan çelik ithâlatına sınırlamalar getirilmesini istemektedir⁴.

Dünyâ bir taraftan tek pazara doğru giderken bir taraftan da korumacı eğilimler artmaktadır. ABD-Japonya ve Sovyetler Birliği'ndeki birçok insan Avrupa Topluluğu'nun kendi içine kapanacağından, dışardan mal girişine izin vermeyerek bir "Avrupa kalesi"ne dönüşeceğiinden endi-

4- Brown Lester, a.g.e., s. 122

şelenmektedir⁵. Fransa ve İtalya gönüllü kısıtlama anlaşmaları aracılığı ile, ithal edilen Japon araba sayısını yıldan yıla azaltmaktadır. AT ülkele-
rinin hepsinde de, ABD yapımı blucin ve Asya yapımı tişörtler için belli
kotalar ayrılmıştır. Britanya'nın Yeni Zellanda'dan ithal ettiği ucuz yün-
den yapılan giyeceklerin de diğer ülkelerde satılması yasaktır.⁶

İki Almanya'nın birleşmesiyle 50 yıldan beri bastırdıkları milliyetçi-
lik ve üstünlük iddiaları tekrar canlanmıştır. Hattâ Almanlar üniversiteler-
deki yabancı profesörlerden zorla Almanca konuşmalarını, yazmalarını
istemektedirler. Bütün bunlar ekonomik bütünleşme ihtiyacı ile millî ba-
ğımsız bir ekonomi arasındaki çatışmaların birer ifâdesidir.

B- İKTİSÂDÎ BÜTÜNLEŞMENİN ORTAYA ÇIKARDIĞI YENİ BİR İNSAN TİPİ

Sıcak savaşın soğuk savaşa⁷, onun da iktisâdî savaşa yerlerini terket-
tiği her gün 3 milyon insanın dünyânın bir köşesinden diğerine uçtuğu,
faks kullanımının iyice yaygınlaştığı, İzmir'deki bir satıcı ile ticâret yap-
manın Tokyo'daki ile iş yapmak kadar kolay olduğu, televizyonun bey-
nelmîlel bir hayat tarzına insanları hazırladığı bu dünyâ, yeni bir insan ti-
pi de meydana getirmektedir. "Cappuccino ve Perrier içen, evini
İKEA⁸ ile, mutfağını Bosch ile döşeyen, Levis blujinleri giyen, Toyota
arabası ile Mc Donalds'a giderken, Amerikan-İngiliz rock müziği
dinleyen bir tüketici" doğmaktadır. Bu durum, dünyâyı tek bir pazar ola-
rak gören uluslararası şirketlerin lehine bir gelişmedir ve her türlü basın
yayın ve haberleşme araçları aracılığı ile teşvik edilmektedir.

B.1- KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARININ GÜCÜ

Kitle iletişim araçları arasında tesir gücü en yüksek olan şüphesiz te-
levizyondur. Dünyânın dört bir tarafında olup bitenleri oturma odamıza

5- NAISBITT, J-ABURDENCE, Megatrends 2000 (Çev. E.GÜVEN) İstanbul, 1990, s.22., s.49.
Avrupa Topluluk Hukuku konusunda Brüksel'de master yapan Ayşe Güngörürler'in, ekonomi
târîhi profesörü Mr.Root'dan naklettiğine göre, 1992'de Avrupa'da bugünden farklı pek fazla
bir ilerleme ve münâsebet olmayacak, hattâ Avrupa içine kapanarak, zayıflayacaktır.

6- Aynı eser, s. 49

7- Nükleer savaş araçlarında indirimlerin yapıldığı barış rüzgarlarının estirildiği bu günlerde ya-
şanan hâdiseler birdenbire sıcak savaş gündeme getirmişti. Bunun için gerçekten barış
döneminin başlayıp başlamadığı ayrı bir tartışma konusudur.

8- IKEA: Nihai Ürün maliyetinden % 30 daha ucuza parça parça mobilya satan bir İsveç firması,
Batı Avrupa'dan Suudi Arabistan'a, Kanarya Adaları'na, Kanada ve Avustralya'ya kadar on do-
kuz ülkede seksen mağaza işletiyor, 1988 satışları 26 milyar doları bulmuştur. NAISBITT,
a.g.e., s.121.

taşıyarak dünyâyı küçülten televizyon, günlük hayâtı, dünyâ tasavvurlarını, zihniyetleri süratle değiştirmektedir. Tek parti iktidarının bütün basın radyo ve millî televizyon kurumlarını ele geçirerek kendi propagandalarını yaptığı totaliter rejimlerde, kitleleri şartlandırmaktan kurtarmakta ideolojilerin yıkılmasında uydu antenlerin etkisi büyüktür. **"Bugün bütün beşeriyetin binlerce yıllık, bilim, kültür ve sanat mirâsı, tek bir uygarlığın yapay diline tercüme edilmeye çalışılıyor. Şüphesiz geçmişte de kendini bütün dünyânın entellektüel vârisi olarak görenler olmuştur. ...Bugün ellerinde kameralar ve bilgisayarlarla bütün beşerî zenginliklerin vârisliğine soyunanlar ise herşeyi digital kodlamaya indirgeyebileceklerini düşünüyorlar⁹."**

"İşte beşeri mirâsa sâhip olmayı düşünen Amerikan dizilerinden Dallas 98 ülkede seyredilmektedir. Yeni Zellanda'da 1986 yılında televizyon programlarının % 84'ü Amerikan yapımıdır. Ülkemizde de yayınlanan Amerikan dizilerinden Matlock ve Spenser Emrinizde 1989'da Güney Afrika'da da en çok seyredilen dizilerdendir., Susam Sokağı 1989'da 84 ülkede seyredilmektedir. Amerika büyük bir televizyon programı ihrâatçısı olmasına rağmen, birkaç İngiliz dizisi hâric televizyon programı ithal etmemektedir¹⁰." Avrupa'daki çok uluslu uydu televizyon istasyonları beynelmîl bir potansiyele sâhiptir. Latin Amerika dünyânın en fazla TV programı ithal eden ülkelerindendir, ithâlâtının % 80'i de ABD'dendir. Şanghay'ın Çin programları dışında tüm televizyon programlarını yapmak üzere hükûmetle beş yıllık bir anlaşma imzalamış bulunan ABD televizyonlarından Lorimar Telepictures'den Jay Solomon **"Son durağımız Çin. Bu insanların düşünme biçimini değiştireceğimizden işimiz pek de kolay değil" diyor¹¹."**

Solomon'un bu ifâdesi, ABD'nin kendi değer yargılarını Üçüncü Dünya Ülkelerine ve de diğer gelişmekte olan ülkelere yaymada ne kadar etkili olduğunun âdetâ bir îtirâfidir.

Bugün Sovyet gençleri gibi Çinli gençler de Amerikan blujinleri giyerek, break dans yarışmalarına katılmakta, Chonwenmen Kültür Sarayı Çarşamba ve Cumartesi akşamları break dans gösterileri yapmaktadır.

9- NAISBITT, a.g.e., s.108.

10- AVCI, Nabi, Kitle Kültürü Enformatik Cehalet, Rehber Yayınları, Ankara, 1990, s.125.

11- NAISBITT, a.g.e., s.124.

B.2- ULUSLARARASI GİYİM TİCÂRETİ

"Giyimine bakarak bir kadının nereli olduğunu anlayamıyorsunuz"

Oscar de la RENTA

Meşhur Amerikan Benetton mağaza zincirleri yetmiş ülkede 4500'ün üzerinde şube açmıştır. "The United Colors of Benetton" reklamları barışçı, mutlu bir birliği temsil eden rengârenk elbiselerle birbirine bağlanmış değişik ırk ve uluslardan gelen insanların meydana getirdiği bir dünya görüntüsü yaratmaktadır¹². Benetton'da terzilerden daha fazla bilgisayar teknisyenleri çalıştırılmakta, yüksek teknoloji tasarruflu bir şekilde kullanılmaktadır. Bu şirket, dünyanın en büyük örme giyim eşyası üreticisi ve ham yün tüketicisidir. Amerikan filimlerinde televizyonda ve reklâmlarda sık sık görülen "Levi's 501 Jeans" ve spor ayakkabılar bütün dünya gençliğinin -Türkiye de dahil- âdetâ millî kıyâfeti hâline gelmiştir. Otuz yıldan beri Fransız modasının kralı olan Yves Saint Laurent, 1986'da Raisa Gorbacov'un isteği üzerine Sovyetler Birliği'nde de modellerini sergilemiştir¹³.

İngiliz hayat tarzını temsil eden Ashley'in dünyâ çapında 425 mağazasının toplam satışları 400 milyon doları bulmaktadır¹⁴.

Beynelmîl ticâret sâyesinde fiyat farklılıkları da ortadan kalkmaktadır. Meselâ **Chanel** nakit değerlerindeki kaymaları hesap edebilmek için bütün mağazalarında aynı fiyatı uygulamaktadır. Bir Chanel elbise ya da el çantası Hong-Kong'da bir butikte ya da Paris'te aynı fiyattan satılmaktadır.

Mallar arasındaki fiyat ve kalite farklılığının kalkması, serbest piyasa ilkeleriyle de bir çelişki meydana getirmekte, ülkelerin yöresel renklerini, zevklerini dokuma özelliklerini, çeşitliliğini ortadan kaldırmaktadır. Bir Amerikalı ile bir Türk'ün ya da bir Japon'un kıyâfetleri arasındaki millî farklılıkları yok etmekte, çok uluslu, çok ırklı beynelmîl bir insanı giydirmektedir.

B.3- ULUSLARARASI MUTFAKLAR

"Auraba'dan İstanbul'a, Münih'e, Buenos Aires'e ve Taipei'ye kadar her yerde bir Big Mac ısımarlayabilirsiniz"

NAISBİTT, a.g.e., s.114.

12- Aynı eser, s.119

13- Aynı eser, s.118.

14- Aynı eser, s.120.

Amerikalılar'ın "fast food" kültürü, uluslararası mutfak yarışında en önde gitmektedir. Mc Donald, Kentucky Fried Chicken, Wendy dünyanın en büyük "fast food" mağaza zincirlerini Amerika'dan yönetirken, Japon, Türk, Brezilyalı, Yugoslav gençleri, soslu hamburger, kızarmış patates yerken Coca-Cola içmektedirler.

Elli ülkede şubesi olan Mc Donalds'ın* 1988'deki 16 milyar doları aşan satışlarının % 29'u ülke dışındaki restoranlarda gerçekleştirilmiştir¹⁵. Kentucky Fried Chicken ise ABD dışında 7750 şubelik bir imparatorluk kurmuştur¹⁶. Bu ikisinin yanısıra Wendy mağazalarını da Türkiye'de görmek mümkün. Coca-Cola ise ülkemizde neredeyse bir numaralı alkolsüz içecekler arasındadır.

Yüksek oranda kolestrol, yağ ve sodyum ihtiva eden gıda maddelerinin zararlarının tartışıldığı bir dönemde, sağlıklı beslenmeye uygun olmayan "fast-food" ihrâcâtının patlama noktasına gelmesi, Amerika'da da sağlık konusunun şuurunda olanlar tarafından tenkit edilmektedir. Meşhur *Mega Trends* adlı eserinde Naisbitt ve Aburdence, "Bununla birlikte ABD kökenli fast-food istilasının sağlıksızlığından şikâyet eden kaç hükûmet vardır acaba?"¹⁷ diye sormaktadır. Hiç kimse bu yiyeceklerdeki yağ oranından rahatsız olmamaktadır. Galli film yapımcısı Richard Pawelko: "Bir çizburger kültürünü kabullenirsek bize yalnızca karın ağrısı kazandırır"¹⁸. demektedir. Fakat mutfak emperyalizmi deyebileceğimiz bu durum karın ağrısı kadar, kültür değerlerimizi de değiştirmektedir. Besmele ile başlayıp, oturarak yemek yeme, yerine, ayakta atıştıran bir nesil doğmuştur. Bu neslin; "Ağzıma götürdüğüm her lokma sitemle soruyor: Beni ne yolda kullanacaksın, sabrın şefkatin, merhamet ve hayırhahlığın mı artacak? Yoksa gaddarlık, hiyânet ve rezâletlerin yordakçısı mı edeceksin?"¹⁹ suâlini nasıl idrak edip cevap verebilir. Hem Yaradan'a hem de onun nîmetleri olan lokmalara karşı hesap vermeğe mecbur oldu-

* Almanya'da 300, İngiltere'de 289, Fransa'da 84, Kanada'da 568, Brezilya'da 16 Mc Donald's restoranında Chucken Mc Nuggets" ısmarlayabilirsiniz: 'NAISBITT a.g.e., s.114.

16- Aynı eser, s.114.

17- Aynı eser, s.115.

18- Aynı eser, s.126.

19- AYVERDİ, Sâmiha, "Utaniyorum." Bağ Bozumu, Hülbe Yayınevi İstanbul, 1987, s.300.

ğunu düşünen bir gençlik Mc Donalds'a, Kentucky'lere Wendy'lere giden her liranın Amerikan ekonomisini daha da güçlendireceğini elbet görecektir.

Fakat önümüzdeki yıllarda daha da bütünleşen bir dünyâda bu gidişe dur diyebilmek ya da akış yönünü tersine çevirerek, diğer ülkelerde Türk mutfağından hizmetler sunabilmek Türk milletinin millî hassâsiyetine, îman gücüne ve şuûruna bağlıdır ve hiç de zor olmayabilir.

II- İKTİSÂDÎ BÜTÜNLEŞMENİN TÜRK DÜNYÂSINDA SEBEP OLACAĞI SOSYO-KÜLTÜREL MESELELER II.A- MİLLÎ KİMLİĞİMİZİ KAYBETME TEHLİKESİ

"Bugünlerde Amerikalıların herşeyi moda"

Elaine Bour BEİLLON

Birkaç yıl önce elime geçen bir makâlede, Amerikan mallarının Avusturalya piyasalarına nasıl girdiği anlatılıyordu. Önce Avusturalya'da **Elvis PRESLEY**'in rock konserleri tertip ediliyor, sonra **Bonanza** gibi Amerikan filimleri gösterilmeye başlanıyor, bütün bunlara paralel olarak, mutfak kültürleri değiştiriliyor. Geniş otlaklara sâhip olan Avusturalya'da çok sayıda büyük baş hayvan yetiştirilmekte ve buna dayalı, kendilerine has bir mutfakları varken "fast-food" denilen Amerikan mutfak kültürü hızla yayılıyor. Damak tadındaki, sanat anlayışındaki değişmeler hayat tarzlarını etkiledikleri gibi, düşünce yapılarını da etkiliyor, reklâmcılıkta, Amerikan dergilerini tarayarak buldukları kalıpları kullanan Avusturalyalı reklâmcılar türüyor, neticede de Amerikan mallarının Avusturalya'daki talep hacmi hızla büyümektedir.

Aynı senaryo diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de tatbik edilmektedir. Gençlerin kendi vatanının yabancı ve yabancıların da peyki ve sempatzanı²⁰ olarak yetişmeleriyle nihâyet bulan bu filmi oynatmak, ekonomilerin, ideolojilerin önüne geçtiği, her türlü ticârî engellerin kaldırılma tamâyüllerinin ağır bastığı, dünyâ çapında serbest ticârete adım atıldığı, rekâbetin ön plâna çıktığı, iktisâdî bloklaşmaların iki süper gücün yerini aldığı, "tele kominikasyon alanında dünyâ çapında tek bir bilgi ağına doğru gidildiği", herhangi bir konuyu herhangi bir kişiye herhangi bir biçimde -ses, veri, metin ya da görüntü- iletebilme kabiliyetine doğru ışık

hızıyla yaklaşıldığı, sanayi toplumunun bilgi toplumuna dönüştüğü 2000'li yıllara yaklaştığımız bu günlerde, çok daha kolaydır.

Yabancı dille eğitimin hızla yaygınlaştığı Türkiye'de, kimlik arayışı içinde olan pek çok üniversiteli gencimiz mevcuttur. Belçika'da tamâmen yabancı dil ile eğitim yapan okulların diplomaları geçersiz kabul edilir ve Eğitim Bakanlığı küçük yaşta kendi anadili dışında eğitimi çocuğun kişilik ve millî şahsiyetini bozduğu gerekçesiyle yasaklarken, bizde bu konuda hiç bir hassasiyetin olmayışı millî kimliğimizi daha da karmaşık hâle getirmektedir.

Şüphesiz aynı tehlikeler Sovyetler Birliği'ndeki Balkanlar'daki Çin'deki, Avrupa'daki Türkler için de mevcuttur. Georgie Anne Geyer, "Kültürel emperyalizm, bir ülkeye radyo, TV, turistler ve Barış Heyeti aracılığı ile sızar.. beraberlerinde Big Mac, kadın hakları ile yavaş yavaş serpilir²¹" demektedir. Dünyânın her tarafında gençler Madonna'nın, Micheel Jackson'un sözlerini tam olarak mırıldanabiliyorlar, "break dance, rap music, body building, computer hackeng" gençliğin dilinden düşmeyen sözler hâline gelmiştir. Bütün bunlardan Türk gençlerinin de etkilanmemesi düşünülemez. Sovyetler Birliği'ndeki Türk Cumhuriyetleri Gorbaçov yönetimine kadar dışa kapalı bir rejim içinde, Türk'ün millî hasletlerini koruyarak yaşadılar. Ancak Batı yardımları, hibeleri teknolojisi, sermâyesi, colası, blujini ile hızla buralara da girmektedir. Eğer millî hassasiyetleriyle, millî yaşama uslûplarını koruma başarısını gösterebilirlerse mesele yoktur, aksi takdirde beynelmilel iktisat anlayışı onları da beynelmilel tüketici hâline dönüştürebilir.

II.B- İSLÂMÎ FUNDEMENTALİZM TEHLİKESİ

İktisâdî bütünleşmenin getirdiği kültür emperyalizmi yeniliğin Batı'yla özdeşleştirildiği ve şeytânî olarak değerlendirildiği İran gibi bazı ülkelerde dış tesirlerin ülkeye girmemesine çalışılmakta ve (özellikle de Amerikan) etkisi İslâm'ın muhâfazakâr düzenini bozduğu gerekçesiyle reddedilmektedir.

Fundamentalist hareketler hızlı sosyal değişmelerin, gelir dağılımında adaletsizliklerin, ekonomik hayal kırıklıklarının olduğu ülkelerde, görülmektedir. Buralarda insanlar, kalkınmış ülkelere karşı öfke ve heye-

21- NAISBITT, a.g.e., s.127.

canla dolu olarak silâha sarılmaktadırlar. Halbuki bilgi çağında çalışma ve kazanma öfke ve heyecânın, akıl ve teknoloji de ideolojinin yerine konarak yapılan mücâdeleler netice verebilir.

Sovyetler, Türk boylarının İslâmî fundamentalist hareketlerde bulunduğu konusunda Avrupalı'ları iknâ etmeye çalışmaktadır. Aslında bunlar millî ve demokratik hareketlerdir. Fakat Türkler'in ekonomik durumları iyileşmezse, Sovyetler sömürüye devam ederse Batı'ya tepki, değişik mecrâlara dökülebilir.

II.C- İŞSİZLİK TEHLİKESİ

Sovyetler Birliği'nde genç Türk nüfusu hızla çoğalmaktadır. Özellikle sanayi sektörünün gelişmesinin sınırlandırıldığı, hammaddenin ülkenin Slav ırkının yoğun olduğu bölgelerine işlenmek üzere gönderildiği Türk topraklarında genç nüfusun yüksek artışı, işsizliği büyötmektedir.

Sovyet resmî kaynaklarının verilerine göre Türkler dışında diğer etnik gurupların doğum oranları önemli ölçüde düşerken Sovyetler'deki Türkler'in doğum oranı hızla artmakta, 1979-2000 yılları arasında Türkler'de 20 milyonluk artışa karşılık Slav nüfusunda 3 milyonluk artış olacağı hesaplanmıştır²².

Sovyet ekonomisi üzerine yılın ilk yarısına âit Goskomstat'ın raporunda, Sovyet iş gücü hakkında şimdiye kadar görölmemiş detaylar bulunmaktadır. Rapora göre, 1 Temmuz 1989 tarihinde, Sovyetler Birliği'ndeki aktif nüfus 160 milyon kişidir bu da 287.8 milyon olan toplam nüfusun % 57'sini teşkil etmektedir. İşgücü işi % 73.5; kolhoz işi % 7.0; kooperatif ve ferdî emek % 1.1; özel tarım şubeleri % 2.6 ve öğrenciler % 7.7²³ dir. Geriye kalan 6 milyona da uygun şartlarda sosyal üretimde istihdam edilebileceği bildirilmiştir.

Haziran 1989 plenumunda Azerbaycan Merkez Komitesi'nce; resmî basın bildirisinde mahallî idârenin karşılaştığı "en ciddi problemlerden biri" olarak tanımlanan "fazla emek kaynakları" tartışılmıştır²⁴. Basın bildi-

22- Brunner-Schmund, "Soviet Demographic Trends and the Ethnic Composition of Draft Age Maks 1990-1995", The Rand Grperation, Şubat 1981, s.20-24.

23- PETERSON, DJ, "Unemployment in the U.S.S.R.", Radio Liberty on the U.S.S.R. Vol, Num.34, August 25, 1989, s.5-9.

24- Aynı eser, s.7

risi "nüfus artış oranına uygun bir şekilde iş sağlama imkânları yoktur." diye devam etmektedir. Azerbaycan Merkez Komitesi gelecek plenum'u bu meseleyle ilgilenmeye ayırma kararı almış ve cumhuriyet hükûmetini kamu sektöründe yeni işler yaratması için görevlendirmiştir.

Azerbaycan'daki yetkililere göre, kamu kesiminde 1990 yılı sonuna kadar 150.000-160.000 yeni iş yaratılması gerekmektedir. Bu kamu sektöründeki işlerde % 15 artışı veya toplam çalışan nüfusun % 4'ünü temsil etmektedir²⁵.

Bununla birlikte bu hesaplamalar, çalışma yaşındaki öğrencileri de içine aldığı için, işsizliği eksik hesaplama temâyülündedir.

Özbekistan birinci sekreteri Rafik Nishanov, Fergana Oblast'da iş pazarına giren her 5 gençten birinin iş bulamadığını söylemiştir. 56000 nüfuslu Kazakistan'ın Novyi Uzen şehrinde nüfusun % 6'sı işsizdir²⁶.

Perestroika'nın temel prensiplerinden biri devlet kuruluşlarını verimli hâle getirmektir. Bunun için de verimsiz işçileri çıkarmak mecburiyetindedir. Bunu gerçekleştirmek için, 2000 yılının sonuna kadar 12 milyon ilâ 16 milyon arasında iş kaldırılacaktır. Aslında, bu Sovyetler Birliği'nde çalışmayan insana ücret ödeme anlamına gelen "gizli işsizliğin" (hidden unemployment) yok edilmesini hedef almaktadır. Ayrıca devamlı zararda çalışan kuruluşlarda da iflâs kararı alınacaktır.

Şimdiki istihdam seviyesi temel alındığında, tahmin edilen işten çıkarmalar kamu sektöründeki istihdâmın % 9.3 ilâ % 12.4' ü arasına ulaşacaktır. Bu işten çıkarmaların gerekliliğine rağmen, üzerinde durulması gereken önemli bir nokta da, Sovyetler Birliği'nde geniş çaptaki işsizlik tehdidini azaltmaya yardımcı olacak birçok faktör vardır. Birincisi, SSCB'nin birçok bölgesinde (örneğin Sibiry ve Uzak Doğu'da) yıllardır süren (emek arzı eksikliği) Rus Federasyonu'nda emek arzı eksikliği 2,5 milyondur. Uzak Doğu'daki emek azlığı o kadar şiddetlidir ki, Khabarovsk bölgesinde çalıştırmak üzere Çin'li tarım işçileri getirilmiş, Vietnam'lı işçiler ise Nakhodka çevresindeki inşaatla yerleştirilmişlerdir.

Bununla birlikte işten çıkarılmalar genelde vasıfsız işçi niteliğinde olan Türk işçileri arasında yapılacaktır.

25- Aynı eser, s.7.

26- Aynı eser, s.8.

Orta Asya'da ayaklanan işsiz gençler tarihçi Edward Keenan'a göre Ruslar için büyük endişe kaynağıdır²⁷.

Gorbaçov 27. Parti Kongresi'nde işsizliğin tekrar geri gelmeyeceğine teminat verirken, işsizliğin varlığını da inkâr etmiştir. Haziran 1989'daki Bonn'a ziyâreti sırasında Gorbaçov, Fergana'daki uyuşmazlıkların gerisindeki sosyo-ekonomik faktörleri dikkate almayarak çok rahat bir şekilde islâmî fundamentalizmi neden olarak göstermiştir. Novyi Uzen'deki şiddetle ilgili yorumda, Kazakistan'ın Komünist Parti Birinci Sekreteri "Şiddeti etnik gruplar arası farklılıklarla açıklamak çok basit olacaktır" diyerek Gorbaçov'un yorumunu reddetmiştir. Aksine, işsizliğin huzursuzluğun sebebi olduğunu belirtmiştir.

Türkmenistan'da, işten çıkarmalar, artan işsizliğin "ciddî bir mesele" olduğunu göstermektedir. Mayıs ayının başlarında Neit-Dağ caddelerini kaplayan geniş kitlelerin ayaklanması bu yüzden olmuştur. Haziran ayında işsiz gençler tepkilerini lüks mevkide gördükleri yerli göçmenlere karşı göstermişlerdir. Kazak'ta, Novyi Uzen kentinde, yerli Kazak nüfusun mevcut "emek fazlasına" rağmen petrol alanlarında çalışmaları için 19000 kişi getirtilmiştir.

Özbekistan'da Fergana Oblast'da, Stalin tarafından bu bölgeye sürgün edilen, kârlı iş sektörünü ellerinde tutan Mesketler bu şiddetin kurbanı olmuşlardır. Fergana oblast'daki Hokand şehri Parti Komite ikinci sekreteri Goncharov, "Askerden gelen yerli gençler yıllarca iş bulamıyor" demektedir²⁸. Bir yorumcu "hiç bir yerde çalışmayan, vergi ödemeyen, aylık indirimi olmayan, ev alma hakkı olmayan bu insanlara ne ad veriyorsunuz?" diye merakını belirtmiş. Bir İngiliz gazeteci Fergana'daki huzursuzluğun temelinde bu meselelerin bulunduğunu şöyle ifade etmiştir: "Kendi pis işlerini yaptırmak için, parasız, mesleksiz, umutsuz genç köylüleri askere aldılar"²⁹.

1 Ağustos'daki Yüksek Sovyet'e hitâbında, Yüksek Sovyet'in Gençlik İşleri Komite Başkanı Valeri Tsybukh, dramatik olarak bugünkü durumu şu şekilde özetlemiştir:

27- Aynı eser, s.9.

28- Aynı eser, s.9.

29- Aynı eser, s.8.

"Bizi tehdit ediyor mu etmiyor mu derken, işsizlik, üzücü bir gerçek hâline geldi. Sâdece Orta Asya'daki cumhuriyetlerde 6 milyon genç erkek ve kadın hiçbir yerde ne çalışıyor ne de okuyorlar. Gerçekten de kendi aralarında nimet olan yeni ekonomik ilişkiler bâzen endüstrideki genç insanlar arasında farklı bir çeşidin doğmasına sebep oluyorlar. Genç işçiler kaderlerine terkedilirken, âdetâ uçuruma sürükleniyorlar. Meslek okullarından, teknik kolejlerinden ve yüksek eğitim kuruluşlarından mezunları kabul etmeyen kuruluşlar hergün artmaktadır³⁰."

Devlet İstatistik Komitesi'nin (Goshomistat) Sovyet ekonomisi üzerine yılın ilk yarısına âit raporda şu notlar vardı: "İş bulmanın zorluklarıyla ilgili olarak, dikkate değer bir şekilde çalışmayan (nerabotaushchie) genç insan sayısında artış olmuştur. Gürcistan'da şehirli nüfusun % 40'ını oluşturan 18 ilâ 29 yaş arası gençler işleri olmamasından dolayı polis tarafından ikaz edilmektedir. SSCB Sovyet Bürosu tarafından yürütülen gençliğin suçları ile ilgili araştırma, geçtiğimiz 5 yıl boyunca sekizinci sınıftan sonra okulu bırakan öğrencilerin sayısında % 50 oranında artış olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte mahallî memurlar bu vetireye karşı kayıtsız kalıyorlar ve bundan dolayı, genç insanları istihdam plânları içine almak için herhangi bir düzenleme yapmıyorlar. Sonuç olarak sekizinci sınıfta okuldan ayrılanlar onuncu sınıftan mezun olanlardan beş misli fazla olarak başvurdukları işlerden geri çevrililmektedirler³¹. Araştırma ayrıca 1988 yılında işsiz gençler tarafından yapılan gençlik suçlarının payının iki kat arttığını göstermiştir.

SONUÇ:

İktisâdî bütünleşme ekonomik ihtiyaçların ve içinde bulunduğumuz bilgi çağının bir gereği olarak, istesek de istemesek de gerçekleşmektedir. Bununla birlikte getireceği kültür tahakkümü, millî kimlikleri yoketmektedir. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerde kalkınmışlığa karşı öfke, sosyo-ekonomik unsurlarla da desteklenirse fundamentalist hareketlere de dönüşebilmektedir. Gerek Türkiye'de gerek Sovyetler Birliği'nde genç Türk

30- Aynı eser, s.6

31- Aynı eser, s.7.

nüfûsu hızla artmaktadır. Bu durum özellikle Sovyetler Birliğinin prestroika reçeteleri ile kurumların verimli hâle getirilebilmesi için uygulanan reform programlarına bağlı olarak (-işten çıkarmalarla) daha da vahim hâle gelmektedir. İşsiz gençlerin öfkelerinin hınca karşı devrime dönüşebilme ihtimalleri yüksektir. Ayrıca bu gençlerde suç ve rüşvet alma oranları yüksektir. Bu gençler, iktisadî bütünleşme hareketlerine paralel olarak beynelmilel hayat tarzını rahatlıkla benimseyerek, beynelmilel tüketici tipine dönüşebilirler. Bu da, millî kimliklerin kaybolmasıyla veya öfke ile birleşmiş, taasup içinde bir tepkiyle neticelenebilir. Türk Cumhuriyetlerinde millî şuurun çok kuvvetli olduğunu biliyorsak da, uzun vadede dışa açılma politikasının uygulanmasıyla birlikte, bu duygu beslenmezse körelebilir veya mecrâ değiştirebilir. Bütün bu tehlikelere karşı, millî kültür politikalarımızın hedefleri ve araçları şimdiden tesbit edilmelidir.

Sovyetler Birliği'nin uyguladığı açıklık politikası sonucu bu işsiz gençlerin Türkiye'ye ve Avrupa'ya göç eğilimleri, Batı basınında tartışılmaktadır. Bu durumda işsizlik meselesi ile karşıkaraşıya olan Türkiye'mizin gelenlere iş imkânı yaratabilmek için, Türkiye'nin jeopolitik avantajlarını değerlendirerek Avrupa, Rusya Ortadoğu gibi pazarlara açılarak iktisadî gücünü kuvvetlendirmesi gerekmektedir. Bütün bunları yapabilmesi için, önce millî kimliğini bulmuş aydınlara ihtiyaç vardır. **Ancak bu aydınlar Türk dünyasını "iki ateş arasından kurtarabilir"**. Bu ateşlerden birincisi yabancıların peyki ve sempatizanı hâline gelerek millî kimliği kaybetme tehlikesi, diğeri de her yeniliğe karşı çıkan taasup ve cehalet tarafından kemirilmektir.³² Bu iki ciddi tehlikenin şuurunda olan aydınlarımız, içinde bulundukları kurumlara sahip çıkabilirler, millî kültür değerlerimizi gelişen teknoloji ve bilgi çağına ayak uydurarak, gençlerimize anlatabilirlerse, iktisadi bütünleşmenin Türk dünyası üzerindeki hasarlarını biraz olsun azaltabilmek ve 2000'li yıllara daha ümitle girmek millî ekonomik hükümlanlık isteği ile bütünleşme ihtiyacı arasındaki çatışmayı, uyuma dönüştürmek mümkün olabilir. Aksi takdirde giderek artan işsizlik, bozulan gelir dağılımlarının getirdiği ekonomik dengesizlikler, millî kimliğin kaybıyla birleşirse, iki ateş arasında kalan Türk dünyası onarılmaz yaralar alabilir. Onun için gerek Türkiye'deki Türklerin gerek

32- Ayverdi, Sâmiâ, "İki Ateş Arasında Türkiye", a.g.e. s. 299

Sovyetler'deki Türklerin bu konuda büyük bir uyanıklık göstererek ve millî şuurla cihazlanarak, iktisadî bütünleşme hareketlerinde nasıl yer alabileceklerini, imkânlarını, fırsatlarını ölçeklerini şimdiden planlamaları 2000'li yıllara daha güçlü girebilmelerinin ön şartı olduğu yetkililer tarafından görülmelidir.

İLÂHÎ KÖS!

Sait BAŞER

Hız. Ali buyuruyor ki; "**Allâh'a giden yollar nefesler kadardır.**" Al-lah bir hakikat anlayışını ifâde ediyor. Burada nefesler kadardır denirken, hem insanların fert fert birbirlerine göre farklı idraklerini hem de bir insanın kendi hayâtı içinde sürekli değişen idrâk seviyesini anlamak mümkündür.

Aynı devir içerisindeki insanlar için söz konusu edilebilecek olan böyle bir tasnif, değişen devirler ve zamanlarla kucaklanması güç bir çeşitlilik arz eder.

Hayatta her şeyi **izâfî** addeden görüş, belki de haklıdır. Ama mutlak izâfiyetin bulunması insanoğlunun hakikat arayışına engel olmamıştır. Hakikati arayış bir bakıma yaşadığımız hayâtı bütün hikmetleriyle kavramak gayretinin başka bir adı sayılmaz mı?

Kur'ân-ı Kerîm'de: "**Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?**" denir. **Hız. Mevlânâ**: "**Can haberdâr oluşturun, bildiklerimiz kadar can kazanınız, canımız büyür**" diyor. Basma kalıp sözlere dönüştürüldüğü için itibardan düşmüş sanılan "**Vahdet-i Vücûd**" telâkkîsi, bütün eski ilimlerin sistemleri gibi, Hız. Ali'nin "**her nefes yeniden idrâk edilmesi**" işareti dolayısıyla bugüne mahsus uslûblarına kavuşamadıkları için öyle görünüyor olmalıdırlar.

Çünkü hayat harekettir. Hakikat dediğimiz hikmetli nokta da, bu hareket içerisinde yeni ifâdelerle söylenmelidir. Hakikat değişmez belki; fakat terkiib sürekli dağılmakta ve yeni unsurlarla toplanmaktadır. Dolayısıyla her devrin insanı kendisinin ve zamânının hakikatini yakalamakla mükelleftir desek, acabâ hatâ mı ederiz? "**Bugün yeni bir gündür ve yeni bir söz söylenmelidir**" buyuran Mevlânâ'yı nasıl hatırlamazsınız!

Aynı dünyânın toprakları üzerinde vücud bulan ve aynı havayı tenefüs eden canlılar âleminin herbir ferdini, diğer canlılardan apayrı bir varlık addetmek çocukluktur. Bütün varlıklar arasında, canlı veyâ cansız bir fikir ve hukuk ilişkisi kuran bizlerin, mevzû mânâ birliğine gelince, her nedense idrâkimiz kilitlenir.

Yâni varlığın birliği, canlı cansız herbir unsurun yek diğerini tamamlıya tamamlıya mükemmel bir bütüne doğru gittiği bugün, her devirden daha açık değil mi? **Brezilya ormanları** kesildikçe, **ozon tabakası** delindikçe, **Çernobil**'de nükleer bir kazâ olunca, **İzmit Körfezi** kirlenince, **Irak**'ın siyâsî bir davranışı ortaya çıkınca bütün dünyâ insanlığı neden huzursuz olsun? Aynı bütünlük saadet noktasında da yok mu sanırsız?

Bu tabiî yapı, iktisat sistemlerine de aksettği için bir dünyâ iktisâdiyâtı meydana gelmiş ve bütün insanlığı, herhangi bir borsa sarsıntısı ilgilendirir olmuştur.

* * *

Dilimize arapçadan geçen "**Ahlâk**" kelimesinin kökü yaratıcı manâsındaki "**Hâlık**" kelimesiyle aynıdır. Arapçanın bir özelliği olan aynı sülâsîden türemişlerdir. "**Mahlûk**" ve "**hilkat**" kelimeleri de öyle. Günlük basit düşünüşümüzle "**yoktan vâir etmek**" diye anladığımız "**yaratma**" fiili, mürekkeb dîni inanışlar içinde düşünmesek bile, eğer yoktan var etme biçiminde anlaşılacak olursa bizi derin bir yanılgıya götürür. Çünkü, varlık âleminde evvel yaratıcıyı düşünmek aslında çok zordur. Zîrâ "**varlıktan evvel**" sözü bile mânâsızdır. "**Evvel**" kelimesiyle ifâde edilen de bir zaman türüdür. Oysa zaman maddenin hareketinden doğan izâfî bir kavramdır. Yâni maddenin ve varlığın olmadığı bir halde zamânın evvelle ifâde edileni bile bulunmaz. Madde ve zamandan mücerred bir yaratıcı ancak bir "**fikir**", bir "**mefhum**" olarak kavranabilir.

Bir **mefhum** olan yaratıcının karşısında, adı "**Yok**" dahî olsa **ikinci bir mefhum** tasavvur etmek, üstelik kendisinden varlığın zuhûr ettirildiği

bir yokluk düşünmek, aslında en ilkel dinlerde bile **şirk** olur. Kendini bilen kimseler yukarıdaki şirke düşmemek için yaratılmışlar âlemiyle yaratıcıyı, varlıkla yokluğu birbirinden ayrı düşünmezler. Bu birbirinden ayrılamıyan kavramlar belki de günümüzdeki basit insanların komplike mânâlardan kaçmaları sebebiyle ortaya çıkmış olmalıdır.

Nitekim **Mütercim Âsım Efendi, Hâlık** kelimesine yoktan var etmek yanında "**Nisbetlemek, âhenktâr hâle getirmek**", mânâlarını da verir.

Günümüzdeki ilmî gelişmeler, bu birlik fikrinin şümûlünü, hem zamanda derinleştirmekte hem de mekânda genişletmektedir. Güneşteki bir patlama bütün haberleşme sistemimizi ve daha neleri etkilemektedir. Ayın çekim gücü denizlerimizde medd ü cezr hareketi oluşturduğundan hayat biçimimize doğrudan tesir etmektedir. Diğer gezegenlerin, güneş sistemlerinin, galaksi ve sâirenin bizimle alâkası şu veyâ bu nisbette tesbit edilmiştir. Zamanda ise çeşitli arkeolojik kazılar ve eski yazıların çözülmesiyle, bir vakitler ilkel zannettiğimiz ilimlerin ulaştıkları sırlar ve günümüzde yaşayan uzantıları gidererek daha iyi anlaşılıyor.

Biz **Kudûm**'den ve **Türk Mûsikîsinden** söz edecektik nerelerden dolaştık geldik. Dolaştık çünkü Türk mûsikîsini de eslâfın tâbiriyle, **eflâkden ayrı düşünmek imkânsızdır**. Bizim mûsikîmize şekil veren eski hukemâ, yazdıkları edvarlarda, mûsikîmizi kâinat sistemiyle îzah ederler. Ve o eski zaman bilgeleri varlıkta birlik inanışının isbâtını kendi vücudlarında gerçekleştirmiş kimselerdir. Ama maalesef Batı'lı mânâda pozitivist bilim ilk doğuş devirlerindeki kaba hoyratlığı içerisinde, bu inceликleri farkedemediği, ve biz de onlara kapılandığımız için o ilim ve hayat anlayışını mâzîye gömmeyi tercih ettik.

Fakat Batı'nın ilmi, en azından kendinden şüphelenecek kadar inkişâf etti ve tahrib ettiği değerlerden hareketle birliğin farkına vardı. Şimdi biz, o Batılı anlayışa kapılarak mâzimize gömdüğümüz değerler sistemini aramak gayretine düştük.

İtirâf etmeli ki, Batı pozitivistimine boyun eğişimizde birlik telâkkîmizi bir devirden sonra basma kalıplaştırmamızın da rolü vardır. Başta söylediğimiz gibi her an yeni oluştaki varlık âlemi, fıtraten kendisi de tabîî bir varlık olan insan tarafından, sürekli tâkib edilmeli, sistemi anlaşılmaya gayret gösterilmelidir. Bir vakittir eski elbiselerle yeni bayram-

lar geçirmeğe alışan milletimiz, dinamik ve maddeci Batı bilimi karşısında pes etmeğe mecburdu.

İşte asıl dram burada başladı. Esas itibâriyle çok yüksek ve incelmış bir medeniyetin üzerine, hoyrat ve kaba bir bilim ve sanat anlayışı çıkıp oturduğu için, milletimiz kaç asırdır ızdıraplardan kurtulamamıştır. Hâlimiz saray damına kulübe yapan şaşkının hâli gibidir. Üstelik, sakat uzuvları vücudumuza monte edilmeğe çalışılan Batılı anlayış "**zaman aşınımı**" dolayısıyla bir hukuk elde ettiği iddiâsındadır.

* * *

Birlik, hem zaman hem de mekân ölçüleri içerisinde anlaşılmalıdır, demiştik. İnsan maddî varlığıyla (şu veyâ bu kadar senedir o terkîb içinde yaşasa da) esâsen kâinatla yaşıttır. Kültürel ve mânevî birikimiyle de insanlıkla...

Millet dediğimiz sosyal birlikler, insanlık âilesini teşkil ederlerken, insanlığa katkıları ortaya koydukları bilim, sanat, tefekkür, hâsılı târih birikimleriyle ölçülür. İnsanlığa katkı, millet oluşun bir sebebidir belki. "**Biz insanları kavimler hâlinde halk ettik, tâ ki aralarında irfan (hakikat bilgisi) alış verişi yapsınlar diye**" Ayet-i Kerîmesi de buna işaret ediyor olmalıdır (Hucûrat, 13).

Bu noktada okuyucu bizi dogmatiklikle suçlayabilir. Fakat bizce **vahiy**, varlığını yenmiş insanın, varlığa da mâhiyetini veren saf mânâ noktasından, zamanla kayda girmeyen hakîkati söylemesidir. Dolayısıyla bilgi kaynakları içerisinde, insanı en yanıltmayan olanıdır. Üstelik, **vahdet** noktasından, küllî şuur noktasından ifâde olunduğu için de her türlü cüz'î akıl zaafından münezzehtir. Dolayısıyla "**dogma**" kavramı **tepeden inme bir akıl dışılıktan ziyâde, en yüksek idraktan ifâde olunmuş bir küllî akıl mahsûlü** olarak anlaşılmalıdır. O idrâk seviyesine ulaşmak konusu, bir terbiye sistemine inkılâb ettirilmiş ve bir mürşîd-ı kâmil elinde tatbik sâhası bulan **seyr-i sülûk** adını almıştır.

Esâsı **irfan alış verişi** olan **milletler hâlinde yaratılış hikmetini haber veren vahiy**, bir yandan o irfanları korumak için "**dinde zorlama yoktur**" ve "**senin dînin sana, benim dînim bana**" derken, Tolstoy, Goethe gibi Batılı mütefekkirlerin de kabul ettikleri üzere: "**Allah indinde tek din İslâmdır**" demiştir.

İşte bu noktadan hareket ederek gene mûsikî bahsine dönelim.

Orhun Kitâbeleri'nde, Çin esâretine düşen Türk milleti anlatılırken, "**Tanrı Türk Milletinin adı ve kösü yok olmasın diye ...**"¹ denilir.

Yaptığımız araştırmalara göre eski Türkler'deki **Tanrı** telâkkîsi ve kâinat anlayışı, vahdâniyetçi bir sistem içinde yer almıştır. Yukarıda naklettiğimiz cümlelerin söylendiği târihlerde **Türk** kelimesi henüz **bir ırkın adı değildir**. İlâhî nizam mânâsına gelen "**TÖRE**" (Törü)'yi ihdâs eden **Törüngen** (Hâlık) Tanrı'nın yolunda giden insanlar mânâsında bir kelime idi. **İnsanlar Töre'yi benimsemekle Türk olmaktaydılar**. Türk milleti (Türk Bodunu) tâbiri "**Millet-i İbrâhim**" terkîbinde ifâde edilen cemaat mânâsında bir tâbirdi. Ve Tanrı, ilâhî düzeni (Töre'yi) korumak maksadıyla kendine inananlara **Devlet** vermektedir. Devletin vazîfesi Töre'yi korumak ve böylece insanlığı huzûra kavuşturmaktır. **İl** (devlet) kelimesi onun için **huzur** mânâsına gelen bir kelimeydi. Kök itibâriyle **ses, haber** mânâlarına gelen "**Kü**" kelimesinden doğan **Kûs** (Kös), Töre hâkimiyetindeki devletin istiklâl sembolüydü.

Tanrı Türkler'e: "**Kösleri yok olmasın, Töre'nin tebliğ ve hâkimiyeti durmasın**" diye Vatan, Devlet ve Hâkan vermektedir.²

Bu ana motif Türk kültüründe çok uzun asırlar boyunca taşıdığı mânâyı kaybetmeden yaşamıştır. Bir Türk devleti kurulacağı zaman, Töre'ye göre; mutlakâ bir Kös sâhibi olması şartı aranmıştır ve Kös, ancak Töre hâkimiyetini temsil eden, daha kıdemli ve büyük Türk devletinden yeni kurulan devlete, **icâzet** gibi tevdi edilmiştir.

Tabiatıyla sonradan **Mehter** adını alan, fakat mutlakâ Kös etrâfında teşkilatlanan bu askerî müzik takımı hakkında söylenecek çok söz vardır. Biz burada konunun teknik detaylarına girmeyi değil, hâdisedeki anafikri tâkib etmeği esas aldık. Görülen odur ki, iki büyük davuldan meydana gelen Kös, bir ritm saz olarak Türk mûsikîsinde değişik şekilleri, boyları ile **bilinen en eski sazdır**. Ve asırlarca dile getirdiği coşkun ritmle Türk askerinin muhârebe gücünü kat kat arttırmıştır. İnsan psikolojisini çok derinlerden yakalayan bu olağan üstü ritmiyle Kös (mehter), hem dünyânın en eski ve müessir mûsikî heyetidir hem de yabancı seyyahların anlatımıyla "**Türkler muhârebeleri vuruşmalardan önce mehterin haşmetli**

1- Orhun Kitabeleri, Kültigin, Doğu 25. Str.; Bilge Kağan Doğu 20. str.

2- Daha geniş bilgi için bkz. Türk Münevverinin Müsterek Fikir ve İman Zemîni, Haz. Sait Başer; s.30-42, 156-163; İst. 1988. Kezâ Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre, Sait Başer, Ank.1990.

Kös'leri nevbet vurmaya başladığında kazanırlardı".

Daha başta Tanrı'yla münâsebeti dolayısıyla **mukaddes** sayılan Kös'ün dile getirdiği şey nihâyetinde **ritm** dir. **Yâni o ritimde yaratıcısıyla alâka kurduğuna inanan insan tipi söz konusudur.** Kös'ün vuruşlarındaki âhengin, insan fıtratına bu ölçüde nüfûz edişinde, mûsikî sanatındaki fizik ötesi ifâde kaabiliyetini kadîm zamanlarda yakalamış bilge sanatkârların rolünü aramak gerekir.

Belki bâzılarına şaşırtıcı gelebilir, **Kös**; taşıdığı mânâ ve şekliyle birlikte, müslüman Türk devletlerine intikal etmiştir. Yalnız adı Mehter olmuştur. Burada kaydedilmesi gereken, tek intikâlin **Kös** olmadığıdır. **Devlet telâkkîsi, sosyal müesseseler, Boy Teşkilâtı...** gibi pekçok Töre müessese ve prensibinin de müslüman Türk topluluklarında hayâtîyetini sürdürdüğünü görüyoruz. Elbette "**Allah indinde tek din islâmdır**" hükmü noktasından bakıldığında, bu intikaller pek tabîîdir. Çünkü asl olan birlik fikrine dayalı içtimâî şuurdur.

* * *

Töre, âdil bir devlet düzeni teklif edişiyle mâruf, orijinal bir Türk müessesesidir. **Kutadgu Bilig'**de geçen ifâdeyle **Töre'nin gerçek koyucusu Tanrı'dır.** Âlemin nizâmı hattâ kâinâtın düzeni bile Töre'ye bağlıdır. İşte, bu **Töre mûcibince, kâinat bir bütündür.** Birbirini tamamlayan hiyerarşik bir düzene sâhiptir. Gök, yerden kıdemlidir; sağ soldan, güney kuzeyden. Töre'yi benimseyen topluluklar (Türkler), çeşitli boylar hâlinde Töre hâkimiyetindeki coğrafyaya yerleştirilmişlerdir. **Töre'ye göre insan, merkezi gönül olan bir varlıktır.** Gönülün üstünlüğü Tanrı irâdesini temsil eden Yay'la sembolleştirilmesinden bellidir. Gerçek insan, gönlünü pişirip, orada Tanrısıyla biliş tutacak kıvâma gelerek Kut kazanmış bilge kişidir.

.....

İşte son derece basit çizgilerle özetlemeğe çalıştığımız Töre inancı, Türk insanında bir **Tevhid terbiyesi** meydana getirmiştir. Bu Tevhid terbiyesi sebebiyle, eski İslâm mütefekkirlerinin Türkler'den sitâyîyle bahsederlerken, **Töre aleyhinde de tek bir cümle dahî sarfetmeyişlerinin üzerinde ehemmiyetle durmak gerekir.**

* * *

Gök Tanrı'nın bir emri sayılan ve Töre mûcibince teşkil edilen Kös

takımı, sonradan hem mûsıkîsi hem de güfteleri bakımından tamâmiyle İslâmî bir mâhiyet kazanmıştır. Âdetâ kadîm devletten yeni Türk devleti-ne intikal edişi gibi, Töre'den İslâmiyet'e intikal etmiştir.

Mehterdeki Kös'ün dile getirdiği ritm, klasik mûsıkîmizin usûlleri çerçevesindedir ve aşağıdaki Gülbân'da³ görüldüğü gibi Cenâb-ı Hak ve Resûlü'ne gösterilen tâzim, hürmet ve muhabbet, mûsıkî esnâsında da o ritmlerle ifâde edilmiştir. **Dede Efendi**'nin son bestesi olan ilâhî **Mek-ke**'de bestelenmiştir ve **İsmâil Dede**'nin bestesi için **Yunus**'tan seçtiği güfte, "**Muhammed'in kûsu çalınır bunda**" mısraıyla taçlanmaktadır. **Ötügen**'deki Gök Tanrı'nın Türk devletine istiklâl sembolü olarak vazet-tiği **Türk Kösü**, asırlar sonra **Muhammed'in kösü** olmuştur. Dile getir-diği ilâhî ritmi hep muhâfaza ederek, geliştirerek... Belki hatâ şurada ol-du: **Bu kadîm müessese Yeniçerilik'le özdeş sayılıp ortadan kaldırıl-mamalıydı**. Çünkü mehter yeniçeriliğin mülkü değildi.

Mehterdeki Kös'ün vurduğu usûller, adına klâsik mûsıkîmizde "**Kudûm**" dediğimiz sazla vurulur. Burada dikkat çekici bir husûsu îşâret etmek isteriz. Kudûm kelimesi, Allâh'ın zatî sıfatlarından olan "**Kıdem**" kelimesiyle aynı köke bağlanabilmektedir.

* * *

Türk mûsıkîsinin nazariyatını gelenek çerçevesi içinde anlatan eski edvar kitaplarında, bugünün nesilleri için yepyeni bilgiler vardır. Bilhassa bu eserlerin giriş kısımlarında baştan beri yer yer temas ettiğimiz varlıkta birlik anlayışından doğan **mûsıkîmizin unsurlarıyla, semâvî düzen** ara-sında; **zamanla makamlar arasında** münâsebet kuran mantık, çok yük-sek bir ilmin ifâdesidir. Buna yüksek bir ilim değişimiz sebepsiz değildir. Batı mûsıkîsindeki eşit aralıklı düz bir çizgide gelişen, sanattan ziyâde ses

3- Allah Allah, Celîlül-Cebbar, Mûînü's-Settar Hâliku'l-leily ve'n-nehar, Lâyezal, Zülcelâl, birdir Allah. Anın birliğine. Resûl-i Enbiyâ Peygamberimiz Cenâb-ı Ahmed-i Mahmud-ı Muham-med Mustafâ. (Bütün efrad elleri göğüste olduğu halde rûkûa gelir gibi eğilirler, pâdişah geldiği zaman ise sâdece baş eğerek daha ziyâde eğilmazlar.) Âl-i evlâd-ı Resûl-i müçteba imdâd-ı rûhâniyetine; pîrân, mürşidîn, âşikîn, kuragerîn, vâsilîn, hamele-i Kur'ân, güzesteğân, ehl-i îmân ervâhına, avn-i inâyetine, hilafetü'l-İslâm Es-Sultan İbnî's-Sultan bilcümle İslâmın necat ve saâdet ve selâmetine, pirlere, erenlere, üçlere, yedilere, kırklara, göçenlere, demine devrânına "**Hû**" diyelim, "**Huuu!**" (Bundan sonra bütün Mehter takımı, davulları zilleri şiddetle vurarak, dokuz "**Hû**" çekerler. Sonunda üç defâ kös vururlar.) (Necmeddin Şahiner, Mehter ve Marşları, İst. 1977, s.33.)

mühendisliği özellikleri karşısında, bizdeki gayr-ı müsâvî aralıklı sesler, çok değişik makamlar ve tamâmen kendine mahsus usûllerin bir türlü Batı ölçüleriyle şematize edilememesi, mûsıkînin temelindeki ilmin yüksekliğindendir. Bugün mûsıkîmizin icrâ ve nazariyat uyumsuzluğu, gelenek ile modern sistemlerin çatışmasından doğmaktadır. Kimbilir belki de **Fâtih** devrinde **Seydî**'nin **el-Matla** adlı eserinde kendi anladığı klâsik mûsıkîyi anlattuktan sonra: "**Bir düzen-i muhâlif de vardır ki, onu ayân etmemek ecdâdın vasiyetidir.**" diye haber verdiği "**düzen-i muhâlif**" modern sistemlerin içine sinmiş olabilir. Eğer bugün tekrar o güçlü mûsıkîye ulaşmak istiyorsak, meseleyi yeniden tevhid şuuruyla ele almamız gerekmektedir.

AZADLIK

*Ağla ister bana gül ister bana
Arıyorum yokta varda azadlık
İğne ucu koyda bul göster bana
Zerre büyüklükte harda azadlık*

*Sarılıp gövdesi köküne gibi
Bilmedik bal gibi ya kine (az ilaç) gibi
Hele görmemişiz bu güne gibi
Yerde mi gökte mi harda azadlık*

*Yaradan yaşamak saymasın bunu
Haksa kıyâmet'e koymasın bunu
Tanrı itine de kıymasın bunu
Azadlıkda (Kabir) gördür gorda azadlık*

*İnsan hürriyete bürüne keşke
Yol bula bu yolun yerine keşke
Bize de bir defâ görüne keşke
Kısmet olan ite kurda azadlık*

*Sonuyla ölçülür insan emeli
Kılı kırka bölüp hakkı demeli
"Haktır adâlettir mülkün temeli"
Harda adalet var orda azadlık*

Mehmet ARSLAN

TÜRK MÛSİKÎSİ İÇİN (3)

(Kâr-ı Nâtık Güftesi)*

-Cinuçen Tanrıkorur'a-

I

Bir kâmet-i RAST dilberin âhengine meftûn
Aşk ehli okur kıssa-i Leylâ ile Mecnûn
Sahrâda SEGÂH semtine düşmüş dil-i mahzûn
Leylâ'sın arar sînesi bin âh ile pür-hûn
Feryâdına bir aks-i sadâ vermedi gerdûn
Nakş eyledi şekvâsına HÜZZÂM ile tuğrâ

*

SÛZNÂK derdlere düşmüş gezer âvâre gönül
Seyr eder nâle vü efgân ile bîçâre gönül
Yükleyip âteş-i sûzânını rûzgâre gönül
Girdi gülşengeh-i KÛRDÎLİHİCAZKÂR'e gönül
Derd-i firkat, gam-ı gurbet ile seyyâre gönül
Kıldı âhir dil-i nâçâre devâ ŞEVKEFZÂ

*

Hep âşinâ görünür ehl-i aşka bîgâne
Koşup varınca gönül tâ ACEM-AŞÎRÂN'e
Kadem kadem yol alır gülsitân-ı cânâne
Saçınca gülleri bûy-i FERAHFEZÂ cânê
Yanar HÎCÂZ ile pervâne gönlü hicrâne
Verir mi hiç felek âteşten özge bir sahbâ

* Güftedeki makam isimleri ve sırasını Sayın Cinuçen Tanrıkorur vermiş ve 5-6 Haziran 1990 târihlerinde Washington, D.C.'de besteleyerek eserine "KÂRÇE-I NEV-EDÂ" (Onsekiz Makam) adını koymuştur.

II

Ey dil firâk derdine bir gün devâ düşer
Leylâ yolunda seyrine UŞŞAK sezâ düşer
Âheng-i BÛSELİK verir encâm, şifâ düşer
Âgûş-i kalbe nağme-serâ mehlikâ düşer
Sürmez safâ-yı dil, yine yârdan cüdâ düşer
Mecnûn erişti kûy-i HÛSEYNÎ'ye âşinâ

*

BESTENİGÂR nağmesi bülbül gibi zâr eyledi âh
Hasret-i yâr derdine gülzârını nâr eyledi âh
EVC visâl şevkine bir bülbülü yâr eyledi âh
Cûşîş-i dil bir gül-i rânâda karâr eyledi âh
Seyr-i MUHAYYER görünüp terk-i diyâr eyledi âh
Devr edip âfâkı gönül eyledi âheng-i safâ

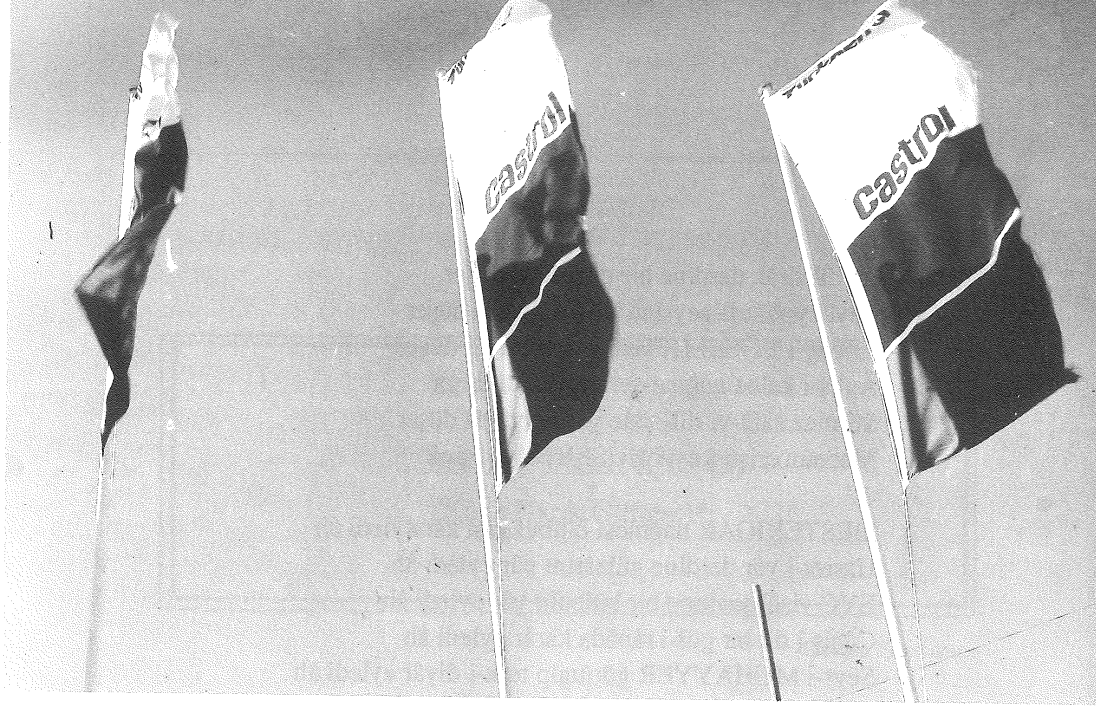
Açıp MÂHUR yüzünden perdesin devrâne gelmiş aşk
Cihan bilmez değil, mâşuk yüzünden cânê gelmiş aşk
NÎHÂVEND gülsitânın hüsnünü seyrâne gelmiş aşk
Gönül şehrinde pinhan seyredip meydâne gelmiş aşk
Bugün NIKRİZ cemâlinden dile ihsâne gelmiş aşk
Nihân olmaz cihandan, perdelerden ol nihan peydâ

"Z e y l"

RAST gelip âhir Cinuçen verdi hitâm Kârçe'sine
Dergeh-i Zîşân'e dönüp etti hemân hamd ü senâ
Düştü Mürîd nağme-i uddan dil-i yârâne niyâz
Ömrünü müzdâd ede Mevlâ, kıla ihsân ü atâ!..

Mustafa TAHRALI

11-25 Mayıs 1990 - İstanbul

"Türk Petrolcülüğünün Yükselişi"

TÜRKPETROL VE MADENİ YAĞLAR T.A.Ş.

TURCAS PETROLÇÜLÜK A.Ş.

MARMARA PETROL VE RAFİNERİ İŞLERİ A.Ş.

ALEVGAZ LİKİT PETROL GAZLARI SANAYİ VE TİCARET A.Ş.

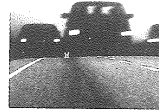
MARMARA TRANSPORT A.Ş.

TURTEL TURİSTİK TESİSLERİ A.Ş.

KIRLANGIÇ ZEYTİNYAĞ SANAYİ VE TİCARET A.Ş.

TURNA AĞAÇ SANAYİ A.Ş.

TÜDAS PETROL DATA ANALİZ SERVİSLERİ A.Ş.

Türkpetrol

ve bağlı şirketler grubu

50 yılı aşkın bir süredir

Türk ekonomisine

katkıda bulunmanın

kıvancını yaşıyor.

ALTIN Çİİİ

ALTIN Çİİİ

KÜTAHYA - TÜRKİYE

ALİ KALFA ÇARŞISI KAT 1, NO: 1-2

TEL: 3560 - 3731 - 2412

KUBBEALTI AKADEMİSİ
KÜLTÜR VE SAN'AT VAKFI
İFTİHÂRLA TAKDİM EDER

SEÇKİN SAZLAR EŞLİĞİNDE
MERAL UĞURLU

TÜRK MÜSİKİSİ
KLÂSİK ESERLER SERİSİ 2

KASETİ PEK YAKINDA
ÇIKIYOR

- 1- MAHÜR KÂR HOCA ABDÜLKÂDİR MERÂĞİ
Tâ dir ten ten nen ni ten nen nâ dir nâ dil li tâ
- 2- MAHÜR BESTE EYYÜBİ MEHMED BEY
Ey gözü âhû bana bilmem niçün bigânesin
- 3- MAHÜR AĞIR SEMÂİ EBÜ BEKİR AĞA
Sarsam biyânını ey gül-i ter yâsemen gibi
- 4- MAHÜR NAKİŞ YÜRÜK SEMÂİ EBÜ BEKİR AĞA
Beni çün kendine al serv-i revân bende bile
- 5- EVC-ÂRÂ BESTE ÂRİF MEHMED AĞA
Gelince hatt-ı muanber o meh- cemâlimize

- 6- EVC-ÂRÂ AĞIR SEMÂİ ÂRİF MEHMED AĞA
Kimin meftûnu aldun ey perî-rüyum nihan söyle
- 7- EVC-ÂRÂ ŞARKI ŞAKİR AĞA
Efsûn okur uşşâkına ol gamze-i câdû
- 8- EVC-ÂRÂ ŞARKI İSMÂİL DEDE EFENDİ
Hüsnüne mâil gönüm ezelden
- 9- EVC-ÂRÂ YÜRÜK SEMÂİ ÂRİF MEHMED AĞA
Sâki çekemem vaz'-ı zarîfâneyi boş ka

İSTEME ADRESİ:

Köprülü Mehmed Paşa Medresesi
Peykhane Sok. No. 3 Çemberlitaş/İST.
516 23 56

Tel: